

Adatok a baranyamegyei Nagyváty növényekkel kapcsolatos szokásaihoz és néphagyományaihoz.

Nagyváty Baranya megye legnyugatibb részén fekszik, Szigetvártól mintegy 14 km távolságra. Nem tartozik az Ormánsághoz, tőle északra kerül el. A falu lakossága, melynek száma 500 körül van, települési szempontból nem egységes. Az utolsó évtizedek alatt rohamosan fogyó őslakosság már alig tartja a számszerinti túlsúlyt: az iskolában máris elvesztette. Számuk kb. 280 s ebben benne van a szomszédos, németté vált Almáskeresztúr maradék magyarjainak (mintegy nyolc család) a száma is; ez utóbbiak a k i s e b b s é g i helyzet nyomása alól egy nemzedékkel ezelőtt együttesen Nagyvátyra költöztek. Olyan család, ahol minden családtag nagyvátyi születésű, meglehetősen kevés van. A falu másik rétege, a betelepült zsellérek, napszámosok, jobbik esetben környékbeli pusztákról bekerült magyarok, a többiek német telepések, akik közül néhányan a napszámosi sorból kiemelkedve, földet, házat vásároltak maguknak.

A falu települési megoszlását figyelembe véve, azon igyekeztem, hogy az adatokat elsősorban régi nagyvátyi családok körében gyűjtsem. E mellett a betelepült réteg közt élő hagyományok közül is jegyeztem fel néhányat; természetesen a „pógárok” s a magyar napszámosok között sok a közös hagyomány, szokás. Ha a következőkben olyan adatot közlök, melyet csak betelepült lakótól hallottam, ezt a körülményt mindig megjegyzem.

A növényeknek a népelethez fűződő viszonya igen gazdag lehetőséget ad a kutatásra. Magam ebben a rövid tanulmányban e viszonyoknak csak egyes részeit vizsgáltam meg. Nem foglalkoztam a termelő gazdálkodással, valamint a növényeknek a népi iparban (fafeldolgozás, kosár-, seprű-, olaj-, festék-, gyantakészítés stb.) való szerepével. Ez a két tárgykör ugyanis önmagában véve is olyan nagy, hogy külön néprajzi kutatást igényel.

Dolgozatom anyagát négy fejezetre osztom. I. A vadontermő növények szerepe a táplálkozásban. II. A növények szerepe a gyógyításban.

III. A növények szerepe a gyermekjátékokban. IV. Növényekhez fűződő babonák. — Az elsőben a növényi táplálékoknak a főtebb jelzett ok miatt csak azt a részét ismertetem, mely a gyűjtögető gazdálkodás körébe tartozik; tehát csak a vadontermő növényeket. A következő három fejezetben a tárgyak természeténél fogva nem tettem ezt a különválasztást vadontermő és termesztett növény között.

Hogy a leírás menetét a növények tudományos nevének megnevezésével ne kelljen minduntalan félbeszakítanom, a dolgozat végén ABC-sorrendben felsorolom a dolgozatban előforduló növényneveket köz- és népnyelvi alakjuknak, valamint tudományos nevüknek a föltüntetésével.

Segítőtársaim iránti hálából, de meg gyűjtésem hitelessége szempontjából is szükségesnek tartom megjegyezni, hogy dolgozatom anyagának nagy részét Tót Illés József 76 éves, Felső Tót Józsefné, Tót Péter Katalin 74 éves, Bagoly Istvánné Tót Juli 43 éves és Kis Tót Dezső 26 éves nagyvátyi lakosoktól gyűjtöttem.

I. A vadontermő növények szerepe a táplálkozásban.

A táplálékszerzés legősibb forrása a gyűjtögetés volt. A primitív ember teljesen a természetben készen talált javakra volt utalva. Az az idő, melyben az ember kizárólag gyűjtögetés útján szerezte az eleségét, messze a történelem előtti korba nyúlik vissza. De a termelő gazdálkodásra való fokozatos áttérés után sem szakított az ember a természet ingyen-nyújtotta javaival. A gyűjtögető gazdálkodás maradványai minden nép körében, így a mi népünk életében is mind a mai napig megőrződtek.

A következőkben sorra veszem azokat a vadontermő növényeket, melyeket falum népe táplálékul vagy ételt ízesítő fűszer gyanánt felhasznál. Megemlítem azokat a vadontermő növényeket is, melyek állati eleségül szolgálnak. Az állat számára alkalmasnak ítélt táplálék ugyanis egy régibb, primitívebb fokon emberi táplálék lehetett. Később, mikor az ember nem szorult rá, állatának adta.

1. Emberi táplálékul szolgáló növények.

Levelek. Kora tavasszal a szükség, meg hihetőleg a vitaminhiány érzete arra készíti az embert, hogy a természet fölkínálta zöld növényeket összegyűjtse és táplálkozás számára használhatóvá tegye. A gyűjtést főleg asszonyok és gyermekek végzik.

Legkorábban bújik ki a földből a *vatsaláta* (vadsaláta). Elsősorban kukoricatarlón található. Régebben sokkal

nagyobb mennyiségben fordult elő, mint ma. Ennek oka az, hogy ma a kukoricaföldeket már ősszel felszántják. Ahol még tavasszal is szántatlan a kukoricaföld, ott megjelennek a gyűjtőgetők. A kis apró levelekből ecettel megöntve ízletes salátát készítenek.

Kora tavasszal gyűjtik az erdőben a *sorhajmát*. Hosszú-kás leveleinek a fokhagymára emlékeztető szaga és íze van. Salátát készítenek belőle.

Erdő szélén, szántatlan helyeken, utak mentén találják a *párhajmát*. A *sorhajmához* hasonlóan fogyasztják. Salátának készítik a sárga virágú *buzasalátát*. Adatközlőim szerint a búzával semmi kapcsolatban nincs. Nem is szántóföldön, hanem erdőben, bokros, bozótos helyen s szőlőhegyben található. Tavasszal szedik táplálkozás céljára a *réti-sóskát*. Leveléből mártást készítenek. Megfőzik s rántást vagy tejfölös habarást tesznek rá.

A réti-sóskának nemcsak levelét fogyasztják; még el nem fásodott, vastag, húsos szára a gyermekek kedves csemegéje.

Virág, virágos ág. Igen elterjedt a nép között a különböző teafüvek fogyasztása. Ezek legtöbbje azonban gyógynövény gyanánt szerepel; leginkább köhögés ellen használják. Ezeket a növényi gyógyító anyagok között említem meg. Egészséges ember számára is szedik a *hárstavirágot*. Emellett a *mecsekháti-* v. *mecseki-téja* a legkedveltebb teafű. Nemcsak saját használatra szedik az erdőben, hanem kosárszámra hordják az asszonyok a pécsi, szigetvári, szentlőrinci piacra eladni. A *bozdafa* virágjából készül a *bozdafránk*. A megmosott virágot lisztben megforgatják, majd főlhabart tojásba mártják és zsírban kisütik. Ugyanígy készítenek fánkot *ágácvirágból* is.

Földalatti gumó gyűjtésére csak egy adatot kaptam. Főleg pásztoreszemberek fogyasztják a *fődi-magyarót* vagy *kutyolló-fíjet*.¹ Ezt a földalatti gumót a disznó is nagyon szereti, ezért kitérja. A pásztornak csak fel kell szednie a földről. Egy helyen 50—60 gumót is lehet találni. Parázson megsütik s a héját lehúzzák. Sült gesztenyéhez hasonló, kellemes íze van.

Gyümölcsök. A vadontermő növények gyűjtögetésében kétségkívül a gyümölcsök játszanak legnagyobb szerepet.

A gyümölcsök között időben legkorábban a *fődi-epörgyét* gyűjtik. Ennek is több fajtája van. A korábban érő és kisebb szemű fajtát *madár-epörgyének* vagy *szamócának* hívják. Ebből a fajtából sok terem az erdőn. Nemcsak nyersen fogyasztják, lekvárt is főznek belőle. Későbbben érik a nagyobb szemű *csatogó-epörgye*. Nevét onnan kapta, hogy leszakításkor pattogó hangot ad. Nem fordul elő tömegesen.

Felhasználja a nép az *epörgyefa* termését is. Nyersen fogyasztják a gyermekek s az úton járók. Nagyobb mennyiségben is gyűjtik; bort, pálinkát vagy lekvárt készítenek belőle. Lekvárjához cukor sem kell, a nélkül is elég édes.

¹ A polgárok hívják *kutyolló-fi*-nek, a pásztorok *fődi-magyaró*-nak.

A *vaccserösnyét* vagy *madárcserösnyét* ma már nem szedik le, hagyják, hogy a madarak tápláléka legyen. Régebben, mikor még kevesebb volt a gyümölcsfa, ezt is megették, sőt még piacra is vitték. Különösen a szegény pásztoember élt vele. Egyik fajtáját *fosókának* hívják puhasága miatt; a többi vad-cseresznye viszont kemény és ropogós.

Erdőjáró emberek megeszik a *galaginyát* is. Leginkább pásztor- vagy gyerekeféle fanyalodik rá.

Az ősszel gyűjtött gyümölcsök között legnagyobb becsben a *bicske* ~ *bücske* (csipke, vadrózsa) áll. Szeptember elején szinte megrohanják az asszonyok, gyermekek a ritkás erdő *bicskefáit*. Aki nem megy ki idejében, nem is talál már bicskét. Minden asszony igyekszik, hogy minél több *bicskeléqvártot* tehessen el. A szegényebb asszonyok eladásra is szedik. Piacra legtöbbször nem nyersen, hanem megfőzve s áttörve, fazekakban viszik.¹ Bicskefőzéskor kis vízben teszik fel a gyümölcsöt, mert magának igen kevés leve van s áttöréskor is állandóan locsolgatják, hogy könnyebben s gyorsabban menjen a munka. Áttörés után cukorral főzik. Különösen ízletes a bicskelekvár, ha birsalmával együtt teszik el. Először megfőzik külön a bicskét, külön a birsalmát. Mindkettőt áttörik szítán, összeöntik és együtt főzik még cukorral.

A bicske után érték szerint a *szödörnye* (szeder) következik. Két fajtája van: *fás-szödörnye* és *földi-szödörnye*. Inkább az előbbit gyűjtik, mert földi-szeder aránylag kevés van. Nyersen fogyasztják vagy lekvárt főznek belőle. Van aki piacra is viszi eladni.

A falu német lakossága kedveli a *földi-bozda* termését: a *csetét*. Lekvárt főznek belőle. Cukor sem kell hozzá, mert amúgyis édeskés. Magyarok közt legfeljebb csak a szegények főzik, a többiek esetleg orvosságnak használják. Egy öreg *pógár* így nyilatkozott róla: „*Émőlgős, asz csak némötneq való.*”

Összeszedik az erdőben a *vadómát* és *vatkörtét* is. Hogy fanyarságából veszítsen, fölviszik a padlásra s a gabona között puhítják, érlelik. Ha megpuhult, nyersen is megeszik; különösen a gyermekek csemegéje. Leginkább kenyérsütés után kemencében aszadják. Az aszalt vadalmának és vadkörtenek a gyógyításokban van szerepe (l. ott).

Az erdőben vadontermő *monyaru* ~ *monyaró* ~ *magyaró* összeszedése is szokásos. Régebben nagyobb szerepe volt a mogyoró összegyűjtésének, mint ma. Az erdők és bokros-bozótos helyek nagy részét újabban kiirtották, így csak elvétve találunk az erdön mogyorófát. A mogyorót ma inkább kiki otthon, kertjében termesztí. Több fajtája van. A *nagyasszom-monyaru* nagyszemű, hosszúkas és pirosbélű. Vadon nem található.

¹ A bicskeszedésben való ügyességéről kapta a faluban egy asszony *mellékos* nevét. Mindenki *Bicske Kati*-nak hívja.

Nagyasszony napja körül érik. A kisebb szemű, kerek *kisasszonygyaru* vadon is található. Nevét ez is érési idejéről kapta. Legkisebb szemű, igen kemény héjú, igazi vadmogyoró a *hajagmonyaru*. A vadontermő mogyoró gyűjtői legtöbbször erdőn dolgozó emberek vagy pásztorok. Nyersen fogyasztják vagy süteménykészítéshez használják.

Gyermekek kedves csemegéje a *szejjánoskenyérfa* (szentjánoskenyérfa) termése. Édeskés íze miatt *édöskének* is hívják.

Késő ősszel gyűjtik a *kökényét*. Ez tudvalevőleg csak akkor jó, ha *möksíti a dér*.

F a n e d v e k g y ű j t é s e. Nyírfák csak elvétve akadnak a határban, ezért a nyírfalé gyűjtése nem igen játszik szerepet. Csak a más falukban is megfordult emberek, főleg pásztorok dicsérik ennek kellemes ízét. A nagyvátiaiak a fánedvek közül ivásra leginkább a *szilfa* levét használják. Az erdőben dolgozó és megszómozó emberek ezzel enyhítik szomjúságukat. A fának megcsapolása úgy történik, hogy fúróval megfúrják a fát, míg kibuggyan a lé s egy bodzaágot tesznek bele csapnak. Vagy ez alá tartják az üveget, amelybe a levét föl akarják fogni, vagy hársfakéregből meghajlított csatornán keresztül szívárogtatják. Édeskés, émelygős íze van.

Hasonlóképpen történik a *cserfa* megcsapolása is. Ennek a levét is üdítő ital gyanánt fogyasztják. Mindkét fa levét állati betegség elleni gyógyszerként is használják (l. ott).

F ű s z e r n ő v é n y e k. A vadontermő növények között vannak olyanok, melyeket étel izesítésére szednek. Ilyen a *kömlő*, melynek a kenyérsütésben, illetőleg a hosszabb időre szóló *házi-élesztő* vagy *kömlős-kohász* készítésében van szerepe. Előállításuk a következőképpen történik: Erre a célra ősszel szedik le a kömlő virágját és a napon, rostába téve, szárítják. Mikor házi élesztőt akarnak vele készíteni, úgy járnak el, hogy a megszártott kömlőt megfőzik vagy leforrázzák. A főzéshez *szótalan* (a kútról megszólalás nélkül hozott) vizet használnak. A vízbe a kömlőn kívül vöröshagymát és páratlan számú parázsat is dobnak. Az előző kenyérsütésből megmaradt egy kis cipónyi kovászt nagyszemű korpával és a kihűlt kömlős lével eldagasztják, kiszaggatják kis darabokra s kenyérsütéskor a házi élesztőt megáztatják s csak levét teszik a kenyérbe.

Az ugorka télire való eltevésekor használják fűszer gyanánt a *vasfijet*. Szaporagznak is hívják.

A *vatszöllő* fekete bogóját és vékony hajtását szintén ecetesugorkába teszik izesítőnek. Erre a célra *mötyfalevelet* is szoktak használni.

Húsfüstölésre is ismer a nép házi fűszernövényt. A hús megfüstölésére szánt parázsra *sillő* ~ *süllő* (boróka) ágat tesznek s ennek a füstje kellemes ízt ad a húsoknak.

E c e t k é s z í t é s. Régen kizárólag házi úton állította elő ecetsükségletét a nép. Később mind kisebb szerepe maradt

a házilag való ecetkészítésnek. Mint a közszükségleti cikkek más területein, itt is a háborús idők hozzák vissza a primitívebb előállítási módokat. Ecetkészítésre vadalmát, vadkörte s vadszőlőt használnak. Összeúzzák a gyümölcsöt vagy répa-, esetleg szőlődarálón ledarálják, forrás után leszűrlik s szabadon fedetlen hagyva ecetes erjedésnek teszik ki. Az ilyen házilag készített ecetben szokták eltenni télire a savanyú-paprikát.

B o r p ó t l ó k. Erre különösen abban az időben volt nagy szükség, mikor a peronoszpóra kipusztította a falu egész szőlőjét. De előtte és utána is ráfanyalodott az, akinek kevés szőlője termett és nagyon szerette az italt. Vadontermő növények közül is felhasználnak néhányat borpótlásra, illetőleg a szőlőből készült bor szaporítására vagy megfestésére. Készítenek bort vadszőlőből. Természetesen nagyon savanyú bor lesz belőle. Édeskés, émelygős ízű bora van a *csetének* (földibodza). Tiszta csetebort nem is isznak, mert túlságosan sűrű a leve, inkább szaporítják vele a bort. Szép színe miatt kisebb mennyiségben a borhoz házzáadva borfestőnek is szolgál. Még alkalmasabb borfestőnek tartják a *földi-szödörnyét*. Ha a vörösbornak igen halvány a színe, szitán áttört földi-szedret öntenek hozzá. Íze is igen kellemes.

A s ö r k é s z í t é s házilag a következőképpen történik. Megfőzik az árpát s külön a komló virágját, az árpához hozzáöntik a megfőtt komló levét; cukrot és élesztőt adva még hozzá, fölteszik újra főni s jól megforralják. Forró állapotban üvegekbe töltik, két napig erősen ledugaszolva áll s utána már lehet is inni.

P á l i n k a -készítésére vadontermő növényt nemigen használnak. A *sillő*ből készített pálinkát csak a más vidéket is járt emberek ismerik, a többiek csak hírből tudnak róla, mert a háború előtt tömegesen jöttek Nagyvátyra a somogy-megyei Istvándi községből s összeszedték a borókat pálinkakészítésre. Nagyvátyon erre a célra leginkább szilvát és törkölyt használnak.

I n s é g e l e d e l e k. Végül felsorolom azokat az eledeleket, melyekre ínséges időkben szorult a nép. Ezek az eledelek csak az emlékezetben maradtak fenn. A mostani öreg emberek is apáiktól hallották, hogy olyan szűk esztendőben, mikor nem termett elég gabonájuk, mivel voltak kénytelenek a mindennapi kenyeret pótolni. A nép emlékezetében pl. megmaradt a *bikfa kérege* mint ínségeledel. A kéreg lefejtése után a legkülső igen kemény részt eltávolították, a többit megőrölték. Tisztán ebből a kéregből nem sütöttek kenyeret, hanem bármilyen gabonaliszt szaporítására használták. Ínséges évben, mikor kenyérszükén voltak, összeszedték az erdőből a *tőfa makkját*, parázon megsütötték, héját lehúzták. Sült gesztenyéhez hasonló íze van.

2. Állati eledetek.

A legtöbb vadontermő növény alkalmas állati táplálkozásra. A legelő növényzete tartja el részben a disznókat, teheneket. A réten, a fű között számtalan virág, növény él, melynek legtöbbje a takarmányozás szempontjából hasznos. Kimerítő föl-sorolásuk azért bajos, mert hisz nagyon sok állati táplálkozásra alkalmas növényt nem is ismer névszerint a nép. Ezen a helyen inkább azoknak a növényeknek a megemlítésére kell szorítkoznom, melyeket mint egy-egy állat csemegéjét tart számon a nép, vagy amelyeknek nagyobb jelentősége van az állattartásban. Sokszor a növény neve is ezzel van összefüggésben.

A baromfitartásban nagy szerepe van a *csajány* ~ *csalány* ~ *csollánynak*. Csalánszedéskor az asszonyok régi harisnyából való *kestét* (keztűt) húznak a kezükre. Főleg a kis *zsibákat* (libákat) etetik vele kukoricakásával összeelegyítve. A kis *récéknek* *bábickó* a kedves eledele. A kacsák maguk is szívesen lelegelik, ha megtalálják, de a gazdasszony sajátmaga is megszedi és összevágja nekik, különösen míg kicsik a récék. A *tikhur*, mint neve is mutatja, a tyúkok csemegéje. Ha a veteményeskertben gyomlál a háziasszony, a *tikhurt* a tyúkoknak csibéknek szórja. A kicsi csibék részére meg is vágja. Az erdőről hazahozott *madárkölest* is a csibékkel etetik meg. Akinek galambja van, az a galamb fészkébe tesz madárkölest.

A disznó sokféle gyomnövényt kedvel. A veteményeskertből kigyomlált gazokat kosárszám öntik be a disznóólba. Kedves eledelei a különböző *porék* (paréjok), *fehér-*, *fosztos-*, *disznóporé*. Ezeken kívül a fehérvirágú, elfutó *szujákat* és a még gyöngye *kaszilvát* ropogtatja szívesen. Szoktak neki *tejezsaszt* adni. A tejesgaz minden fajtáját megeszi, de a levesebbet, vastagabbat jobban szereti. Ha kiengedik a disznót, malacot az udvarra, az udvar füve közt növe *porcogós-füjet* ropogtatja legszívesebben. Ez a növény nevét is onnan kapta, hogy a disznó foga alatt éles sercenő hangot ad. Télen a disznó az erdőszélen legelve, megkísérli a *galaginyát* lerágni. A pásztor ilyenkor maga veri le botjával a galagonyát. Ez szinte — úgy mondhatók — közös eledele a legelő állatnak s a legeltető pászturnak. Közös csemegéjük a már szintén említett *kutyolló-fü* vagy *fődi-magyaró* is. A disznó orra messziről megérzi ennek a növénynek a szagát s kitérja. Ilyenkor aztán a kanász és a disznó együtt szedegeti fel a jóízű csemegét.

A szénában található növények értéke a takarmányozás szempontjából különböző. Különösen jónak tartják a sárgavirágú *sárkerékfüjet*, a pirosat nyitó *somkórót*,¹ mely leginkább *sargyukaszálatkor* fordul elő nagyobb mennyiségben. Hívják

¹ Nem azonos az *orvosi somkórónak* nevezett növénnyel.

sargyu-virágnak is. Tehenet szoktak *vadborsóval* is etetni. Ha sok a vadborsó a búzában, kirostálják s úgy adják a tehénnek.

A kutya kedves eledele a *cigázab*. Különösen, ha a hasa fáj, szaglász utána s messze helyekre is elmegy érte.

Nemcsak a háziállatok kedves eledelét figyeli meg a nép, a többi állat csemegéjét is megjegyzi. A *nyulkóró* pl. onnan kapta nevét, hogy száraz szárát szívesen megrágnak télen a nyulak. A vadak kedves elesége a *fagyócska* bogyója. Ezért hívják *kányabubucs-fának* is. A kányán kívül különösen a fácán kedveli. A mókus meg az erdei keményhéjú mogyorót, a *hajmagyarót* ropogtatja szívesen.

A méhnek is megvannak a maga virágai, amelyekről mézét összegyűjti. Közismert ebből a szempontból az *ákác* virága. Ezenkívül szívesen látogatja a fehér *tāróvérágot*, melyet éppen ezért *mévérágnak* is hívnak. Szereti a méh az élősövénynek is használt *sömfisömfa* virágját is. Méh, darázs egyaránt kedveli a *darázsverágot*.

II. A növények szerepe a gyógyításban és a testápolásban.

Országszerte ismert jelszava a népi orvostudománynak: Fűben, fában van az orvosság. Hosszú idők tapasztalatai állnak egy-egy gyógyító eljárás mögött. A vadontermő növények nagy részét azért ismeri névszerint a nép, mert a gyógyító hatásukba vetett hit nemzedékről nemzedékre öröklődik. A felületes szemlélő ugyan azt hihetné, hogy a jómódú és magát „pógár“-nak nevező, valóban sok tekintetben polgárosult földművesosztály, amely minden nagyobb bajával orvoshoz jár, már nem is ismeri az ősi gyógymódokat. Pedig ezek a növényi orvosságok igen szívósak s legtöbbjük nemcsak az öregek emlékezetében él, hanem a gyakorlatban is. Természetesen nem mindenki ismeri egyformán a gyógyító hatású füveket. A gyógyfüvek utolsó, faluszerte híres szakértője Bódiz Mária, négy esztendeje halt meg. Adatközlőim nagyon gyakran hivatkoztak rá: „Mári nénitől hallottam...“, vagy ha nem tudtak kérdésekre felelni — „ha Bódizs Mária néni élne, biztos meg tudná mondani“ — jegyezték meg. Még ma is vannak azonban olyan öreg asszonyok, akik a többinél jobban ismerik a gyógyfüvek hatását. Betegség esetén hozzájuk fordulnak az ismerősök tanácsért és gyógyfűért. Ha pedig tudományuk boszorkányos hatalommal párosul, *fijes-asszony* vagy *javós* a nevük (a javós lehet férfi is).

Az alábbiakban felsorolom a növényekkel űzött gyógyítási eljárásokat betegségek szerint csoportosítva. Először az emberi, majd az állati betegségek gyógyításával foglalkozom.

1. Az emberi betegségek elleni orvosságok.

S e b e k g y ó g y í t á s a. A gyógyításra használt növények jórésze a sebek orvoslására szolgál. Az emberi testen keletkezett sebek állapotuk és eredetük szerint igen sokfélék lehetnek. A népi orvostudomány sokszor nem tesz különbséget seb és seb között; mégis vannak növények, melyeket meghatározott fajta sebekre használnak. Attól is függ a gyógyfű kiválasztása, hogy hol és milyen évszakban éri az embert a baj.

V á g á s. Legegyszerűbb eset az, ha munka közben elvágja valaki kezét, lábát. Ha a mezőn történik ez, mindjárt kéznél van a *szélös-utifű*. Levelét megnyalazva ráborítják a sebre. Egyszerű vágásra jó orvosság a *muhar is*. Levelét kézzel összezúzzák, majd ráteszik az elvágott kézre vagy lábra s valamilyen más levéllel (szólló vagy kukoricalevél) betakarják és átkötik a sebet. Seb gyógyítására jó a *cípör*. Gyökerét megtörik, megzúzzák s levét a sebre csepegtetik.

K e l e v é n y é s g e n n y e s s e b. A kelevény vagy kelés gyógyításához sok esetben babonás eljárások fűződnek. Ha valakinek kezén, lábán kelés üt ki minden észrevehető ok nélkül, rontásra gyanakszanak. Rontás úgy érheti az embert, ha keresztúton általmenve pénzdarabot vagy eldobott, elszórt egyéb tárgyat, pl. kiöntött *borsót* (babot) kezével vagy lábával megérint. Az efféle rontásnak úgy lehet gyökeresen elejét venni, hogy a keresztúton talált tárgyra szalmát hordanak, meggyújtják. A füstölés elveszi a rontás erejét s a rontani akarón marad a betegség. Ha véletlenül vagy vigyázatlanságból mégis megesik a baj, a pórúljárt ember azon igyekszik, hogy betegségét hasonló módon továbbadja. Csak akkor múlnak el róla a kelések, ha valaki átveszi tőle. Természetesen, ha a kelevény nem rontás által keletkezett is (pl. szúrás vagy a seb elmérgesedése által), akkor is azon igyekszik a beteg, hogy túladjon rajta. Ebben az esetben ő lesz a rontó. A továbbadásnak többféle módja lehetséges. Egy részük növényi anyagok útján történik. A kelevényes beteg *borsót* visz magával s napfölkelte előtt kimegy egy a faluhoz közel eső keresztútra. Se menet, se jövet nem szabad senkivel sem beszédbe elegyednie, sem pedig jobbra-balra nézelődnie, vagy hátrafordulnia. Mikor a keresztútra ér, előveszi a magával hozott babot, kivesz belőle egy marékka, fölemeli és feje fölött hátradobja. Ezt háromszor megismétli. Aztán elmegy a falu alatt folyó *hárm-as-víz*hez (a malomárok s még két más árok találkozására). A vízzel szemben megáll, markába vizet vesz fel, s feje felett háromszor átdobja. Ha mindez megtörtént, bizonyára megszabadul keléseitől. Ahol hárm-as-víz nincs a közelben, a babnak a keresztúton való elszórása is elegendő, mert ha azt valaki megérinti, ráragad a betegségre.

A kelés átadásának több ehhez hasonló módja van. *Borsó-*

szerepel a következő gyógyító eljárásban is : megfőzik a babot, s a keléses helyet megdörgölik, bekenik vele. Ezt a babot, mely a keléses testrésszel érintkezett, kiviszik a keresztútra s kiöntik. Aki belelép, az viszi el a betegséget. Ennek a gyógymódnak változatai is vannak. Főtt bab helyett használhatnak *vöröshajmát* vagy *piros paradicsont*. A hagymát, illetőleg paradicsomot kettévágják s végighúzzák vele a keléses helyet, aztán eldobják a keresztúton.

A környékbeli Szentgál községből betelepült asszonytól hallottam a betegségre egy másik orvosságot. *Fotta-péntökön* vagy *fotta-csötörtökön* két árok összefolyásából kell hozni vizet és abba *apró-bujtorgyánt* kell főzni. Ha fölforrat a lé, vízzel és liszttel gyúrt háromszor kilenc gombócot tesznek bele; a gombócokat visszafelé (kilenc, nyolc, hét...) háromszor megismételve olvassák meg. Ha megfőtt a gombóc, a levét leszűrik; a keléses testrészt ebben a lében megmossák s a *megyére* öntik, úgy, hogy a lé dél felé folyjon. A gombócot pedig a kutyával etetik meg, mert azt tartják, a kutyának nem árt a rontás. Ha férfi a beteg, nőtény, — ha nő, bakkutyának adják a gombócot.

A kelevény eltávolítására olyan növényi orvosságokat is használnak, melyeknek nemcsak közvetítő szerepük van, mint az eddig említetteknek, hanem aktív gyógyító hatást tulajdonítanak nekik. Ilyen esetekben az a cél, hogy a sebet hamarabb megérleljék, s a gennyet a sebből kiszivassák.

Elgennyesedett, gyulladáso s sebre igen népszerű orvosság a *farkasóma*. Levelét megfőzik, levével mosogatják le a sebes testrészt; a megfőzött levelet pedig melegen a sebre kötik. Kelésre vagy gennyes sebre teszik az *épszöllőt*, vagy más néven *szépasszó szöllejét*. (A szépasszony boszorkányos lény.) Levelét tartják gennyszívó hatásúnak. A *lilijom* is a kelés ellen használt gyógynövények közé tartozik. Levelét gennyes sebre kötik. Nemcsak levelével, hanem hagymájával is gyógyítanak. Megfőzött hagymáját vászondarabra kenik, s rákötik a sebre. A seb érlelésére alkalmas az *apró-pipitér* teája is. A forró teába mártott kendőt kötik a gennyes sebre. Gennyszívó hatása miatt használják a *vöröshajmát*. Félbe vagy szeletekre vágva zsírban megsütik, s úgy teszik rá a kelevényre vagy *tárra* (nagy kelés). Hasonló hatása van az egyszerű nyers paradicsomnak, mely felszeletelve akár egyszerű vágásra, akár gennyes, meggyült sebre alkalmas orvosság.

L á b s e b e k. A sebek egyik fajtáját a lábsebek alkotják. Lábon keletkezik a *tárorseb*, melyet a népképelet a gabonatarlóval hoz kapcsolatba. Ennek az a magyarázata, hogy ez a betegség többnyire nyáron, aratás tájban fordul elő. Ez tulajdonképpen szórtüsző-gyulladás, mely porral, piszokkal tovább fertőződve, a lábszáron gennyes pattanásokat okoz.¹ A nép hite

¹ Dr. Múró László kórorvos úr szíves szóbeli közlése alapján.

szerint tarlósebet úgy lehet kapni, ha valaki kiönti a tarlóra az aratás után maradt ivóvizet. Tilos dolognak tartják a tarlóba vizeletet is; ettől is lehet sebet kapni. Ha valakinek *kihánta a tőrő a lábát*, a következőképpen orvosolják: Azon a szántóföldön, ahol abban az évben legelőször aratott a beteg, egy kis helyen kereken fölszedik a tarlót, s hazaviszik. Ha azon a tarlóföldön fehér *tőrővérágot* is találnak, abból is szednek. A tarlót tarlóvirággal együtt vagy a nélkül megfőzik, a főzetében mossák meg a sebes lábat. Lábmosás után a vizet vissza kell vinni ugyanarra a helyre, ahonnan a tarlót felszedték. Ha a vizet ott kiöntik, elmúlik a betegség; mintegy visszaadják a tarlónak a tarló okozta sebet. Van olyan család is, ahol ez az eljárás és a hozzákapcsolódó hagyomány már csak leegyszerűsödve él. Tarlóvirág főzetében megmossa a beteg a lábát, s már magát ezt a lábfürdőt gyógyító hatásúnak tartják.

Ha valakinek a lába *kidurog, kipattog* (egymás melletti apró fölpattozó sebek keletkeznek rajta), *pattozófível* orvosolják. Fehérszínű, hólyaghoz hasonló virágját rákötik a fölpattozott, sebes lábra.

Kisebesedett láb gyógyítására alkalmas a *bürök ~ bérök* is. *Fokhajmaszárral* együtt főzik meg, s ezzel a főzettel borogatják a sebes lábat.

Sebes daganatra jó a *csikótápu-fűnek* a levele. Emberen vagy állaton lévő sebet, daganatot *fődi-bozdával* is gyógyítanak. Szárát, gyökerét megfőzik. Levével borogatják a fájós, dagadt testrészt.

Esésben vagy verekedésben szerzett zúzódásos seb gyógyítására régen a vadkörte ecetágyát is felhasználták. A vadkörteecet üledékét mohás földdel összekeverték s rákötötték a megsérült testrésze.

Az égési sebek is ismeretes néhány növényi orvossága. Első segélynek legkézenfekvőbb a *vöröshajma*. Ha a seb nem súlyos, ezt elegendőnek is tartják. Ilyen esetben az összevágott vöröshagymát a megégett helyre gyorsan rákötik. Égési sebre a savanyú *kapiszta ~ káposzta* levelét is rá szokták borítani. Égési sebben szenvedő beteget *tökmag-* és *tányérvérágo*lajjal is orvosolnak. A tökmagot és tányérvirágot erre a célra maguk törlik meg mozsárban, s a kisajtolt olajat rákenik az égett bőrfelületre.

A *kutyaharapta* sebek is van növényi orvossága. A megharapott kettétör fogával egy *borsószömöt* s ráteszi a harapásra. Veszett kutya marása ellen már másképpen védekeznek.

Folyosó (orbánc). A *fojosó* gyógyítására két növényi orvosságot jegyeztem fel. Legegyszerűbb a káposztalevél, melyet nyersen, amint a kerthől előhozzák, a beteg folyosós testrészére borítanak. Másik gyógyszere az *egérfarku-fi* (a bevándoroltak *cicafarku-fű* néven is emlegetik). Levelét meg-

törlik, kifacsarják, kicsepegő levét rácsorgatják, levelét meg rákötik az orbáncos helyre.

Ótvar. Különösen gyermekeknél gyakori bőrbaj az *ótvár*. Ez ellen az *apró-bujtorgyán* tüskés bogóját főzik meg. A főzettel mosogatják az ótvaros testrészt.

Fököny. Bőrbetegség a *fököny* is. Szemölcsszerű képződmények keletkeznek a testen; leggyakrabban a kézen fordulnak elő. Ha valakinek fököny támad a kezén, néhány szem kukoricát tesz rá, s hagyja, hogy a tyúkok kapkodják le róla. Abogy a kukorica eltűnt a kezéről, úgy fog a fököny is hamarosan elmúlni.

Sömör. Fekete tyúk három tollát ki kell húzni, zsírba belemártani, a sömörös helyet bekenni vele, s utána rozsliszttel behinteni (Adatközlőm ezt a gyógymódot egy másfalusi német asszony tanácsára végezte el magán).

Fagyás. Ha a láb fagyás következtében megduzzad, megpirosodik és viszket, azt mondják *vizes tetű* bántja. Ilyen esetben *szomoru-fiszfa* leveléből lábfürdőt készítenek; míg egészen forró a víz, gőzölik, mikor annyira kihűlt, hogy a láb elbírja, megáztatják benne a lábat, vagy a meleg leveleket borítják rá a fagyásos helyre. Ugyanezt az eljárást *borsfível* is szokták csinálni.

Fülfájás. Általánosan ismert gyógynövény ez ellen a betegség ellen a *kürözsa*. Kapuk, házak, állatólak tetején található. Vastag, húsos levelét kézben megnyomkodják, megzúzzák, a kicsorgó levét vaskanálban fogják föl. Gyertyaláng vagy tűz fölött tartva meglangyosítják s úgy öntik bele a fekvő helyzetben lévő beteg fülébe. Mintegy negyedóráig tartják a fülben ezt a folyadékot. Más növényi anyagot is szoktak fájós fülbe csöppenteni. Ha tudnak szerezni *szagosszöllöt* vagy *csömöszszagu-szöllöt*,¹ levét a fájós fülbe cseppentik. Tavasszal pedig, míg zöld a vetés, letépnek néhány zöld búzalevelet, megdörzsölik jól, hogy a leve kicsöpögjön, s ezt teszik a fülfájós fülébe. Fülfájás elleni orvosságnak használják a *barkócafa* termését is. Teát főznek belőle. A gyógyszert ebben az esetben nem a fülbe teszik, hanem megítatják a beteggel. Ez ellen a betegség ellen hatásosnak tartják az *apró-pipitér* teáját, mellyel a fájós fület borogatják.

Fogfájás. Legnépszerűbb növényi ellenszere a *bölen* (beléndek). Magját, a *bölemmagot* izzó cserépre teszik, s egy kis tállal letakarják. A tál feneké jól megfüstölgdik. Most forró vizet öntenek a tálba, s a fölszálló gőzre kell a betegnek kitátott szájjal hajolnia egy negyedóráig. Ez alatt a beteg arcát letakarják. Azt mesélik, az ilyen gőzölés után sok kukac jön ki a fájós fogból, s az egészen rossz fogak ki is esnek. Nemcsak bölemmaggal gőzölnek fájós fogat, hanem *szénamujuával* is. A szénakazal

¹ csömösz 'bűdös banka'.

alatt maradt törmeléket fazékban megfőzik. Gőzére tartja fejét a fogfájós beteg. A katáng¹ virágjából is készítenek fogfájás ellen orvosságot. A már előzőleg megszáritott virágot megfőzik, a levét kiöntik, a megfőtt virágot pedig kendőre téve, a beteg állára kötik.² Fogfájást úgy is gyógyítanak, hogy a beteggel zabot pipáltatnak. A zabszem úgy is jó orvosság fogfájás ellen, ha megfőzik s gőzére rátartják a fájós fogat. Fogfájósok *komlót* is szoktak gyógyszernek használni. Tavasszal s nyáron, míg zöld a komló, ágastól, virágostól letépi, megfőzik s fájós fogat gőzölnek vele. Télen legfeljebb szárított komló található. Ezzel is épügy gőzölik a fogat, mint nyáron a zöld ággal. Ha valakinek a foga fáj, hatásos gyógymódnak tartják, ha boszorkány-gaz gyökerével piszkálja meg. Egy nem nagyvátí születésű asszonytól hallottam, hogy a *bicskegubacsot*, amit ő *Mária-hajának* nevezett, használják fájós fog füstölésére.

S z e m f á j á s. A gyulladáshos, hurutos szemet *apró-pipitér* teájával mossák, borogatják. Szemfájás ellen egy gombafajtát is használnak: az *árválámfülét* Taplós fán, leginkább bodzafán nő ez a kicsi, piros, fülalakú gomba. Megfőzik, zsírban megsütik s a beteg szemhéját bekenik vele.

F e j f á j á s. Egyik orvossága a *torma*. Megreszelik, s ruha közé teszik, úgy kötik a homlokra vagy a nyakszirtre attól függően, ki hol fájlalja fejét. Közvetlenül a bőrre azért nem teszik, mert nagyon erős és kimarná a bőrt is. Szokták *kolompérral* is gyógyítani a fejfájást. Kerek szeletekre vágják föl a krumpelit, s kendővel a beteg homlokára szorítják.

K ö h ö g é s. A *kehe* (köhögés) ellen használt növényi orvosságok száma viszonylag nagy. Különléle teával gyógyítják. A köhögés ellen főzött teák egy részét nemcsak betegek isszák. A háború különösen kényszeríti az embereket, hogy a természet nyújtotta teaűveket használják táplálkozás céljára. Béke idején azonban többnyire mint gyógyteaák szerepelnek. Ezeket a teaűkat nem forrázással készítik, hanem hideg vízbe teszik fel, s amíg a víz fölforr, jól kifő a teaű íze. Leszűrik a levét s cukorral vagy mézzel isszák. Így készül a *hársja-* és a *mecseki* vagy *mecsekháti-teja*. Hasonlóképpen elterjedt a *bozdafa* virágjából és az *apró-pipitér* virágjából készült köhögés elleni tea. A még nem egészen kinyílt *ágarcfa* ~ *ágácsa* levelét megszáritva, főleg gyermekek számára főzik köhögés ellen. Kellemes orvosság az aszalt *birsóma* cukrosvízben megfőzve, melyről szintén azt tartják, hogy szünteti a köhögést. Orvosság gyanánt fogyasztják a *zsája* keserű teaűját. Nyáron nyersen, télen szárítva főzik meg tejben köhögésben szenvedő beteg részére. Szoktak a *dija* kemény héjából is köhögősök számára teaűt főzni. Cukorral vagy mézzel isszák, mert igen keserű. A *vörőshajma* héjából

¹ Népi nevét nem lehetett teljes bizonyossággal megállapítani.

² Ezt a gyógymódot csak egyszer hallottam.

készült teát is jó orvosságnak tartják. Használják az *ezörjöfi* teáját is köhögés ellen. *Zapszómából* is lészítenek orvosságot. A kazalból kihúzott zabszalmát ollóval kissé elmetélik, vizet öntenek rá és fölteszik főni. Ha megfőtt, levét a beteggel meg-itatják. A fedő alatt főzött *szivafatopló* levét is adják köhögő betegnek. Szünteti a köhögést a *szödörlevél* teája is. Van, aki a *sillő* bogyóját, a *borovicskát* főzi meg gyógyteának. Népszerű és elterjedt a kukoricatea készítése is, mely nemcsak köhögés, de rekedtség ellen is jó orvosság. A kemény kukoricaszemeket vízben jól megfőzik, s a levét leszűrjük. Ezt a levet kell a köhögős betegnek meginnia. Még hatásosabbnak tartják ezt a gyógy-szert, ha a meleg, de már nem egészen forró kukoricaléhez nyerstojást kevernek. Köhögés ellen árpából is készítenek orvosságot. Az árpaszemeket mozsárban megtörik, megszitál-ják s megfőzik. Ezt a főzetet kell a betegnek meginnia.

T ü d ő b a j. Tüdőbaj ellen sokszor ugyanazt a gyógy-szert használják, mint a közönséges köhögés ellen, minthogy külső megnyilvánulásuk hasonló. Vannak azonban olyan orvos-ságok is, melyeket kizárólag tüdőbajosok használnak. *Heptika* ellen fogyasztják a *pöszérce* ~ *pöszörce* keserű teáját. Ennek a betegségnek egy másik orvossága a *békarokka* teája. A *fődi-bozda* termését, a *csetét* is használják gyógyszernek. Cukor nélküli, émelygős ízű lekvárját éhomra eszik a tüdőbajosok. Van aki *fődi-bozda* leveléből főz tüdőbaj ellen teát. Gyógyító hatásának tartják az *apró-bujtorgyán* bogyójából készült teát is. Tüdőbaj ellen készítenek orvosságot a *fagyócska* gyökeréből is. Meg-szárítják s a belőle készült teát itatják a beteggel.

R e u m a. A nép ezt a betegséget sokszor csak *hülés* néven emlegeti. A megfázás folytán keletkezett reumatikus fájdalmat s az akut reumát rendszerint forró fürdőkkel orvosolják. Ezek-ben a fürdőkben növények is fordulnak elő. Igen hatásosnak tartják a *szénamujva* fürdőt, mert a szénatörmelésekben nagyon sokféle gyógyfű van együtt. Nagy üstben forralnak vizet, benne főzik a szénamujvát. A forró lét sajtárba hordják, s letakarják lepedővel vagy ponyvával, hogy a gőze ki ne szálljon. Mikor annyira kihűlt, hogy a test elbírná, megfürdik benne a beteg. Ezt a fürdőt akkor is használják, ha valakinek csak egyik test-része, karja, háta fáj. Ilyenkor csak a fájós testrészt mossák le. Reumatikus fájdalmak orvoslására a *cípör* nagy leveleiből készült fürdővizet is szokták használni. *Máva* gyökeréből is készítenek fürdőt. Nem is fontos benne az egész testet meg-fürösztetni, elég, ha csak a lábát áztatja bele a beteg. A reuma legtöbbször karon vagy lábon érezhető. Ilyen esetben a *fok-hajma* száraz szárát főzik meg, s jó melegen rákötik a fájós test-részre. Reumás beteg számára a paradicsom már elszáradt tövé-ből, szárából is lehet fürdőt készíteni. Láb-fájósoknak jó orvos-ság a *vattátogató*. Némely beteg nyáron egy egész évre valót szed belőle, megszáritja a napon, s ha szüksége van rá, megfőzi s

gőzöli vagy áztatja benne reumás lábát. Reumás láb gyógyítására használják a *békarokka* főzetét is. Szokták a békarokkát fokhagymaszárral együtt is főzni. Míg forró a folyadék, gőzébe tartják a lábat, mikor pedig *elesik a naty tüze*, lábfürdőt vesznek benne. Reuma ellen hatásosnak tartják a következő eljárást is. Lefejtik az *egörfa* kérgét késsel, vízben megfőzik s az így nyert forró folyadékkal gőzölik a reumás lábat.

K ö s z v é n y. Egyik növényi orvossága az *ökörfarku-téjakóro* vagy *ökörfarku-fű*. Virágját összevágják s kifacsarják. Levélvel borogatják a fájós, köszvényes derekat, a kifacsart virágot pedig rákötik a fájós helyre. Erre a betegségre jó orvosság a reszelt torma is. Kendő vagy más ruhadarab közé teszik s a fájós testrészeire kötik. Még hatásosabb szernek tartják a mézes dohánylevelet. Erre a célra természetesen csak a szűzdohány alkalmas. Ezt ráhelyezik a beteg fájós tagjára, s kendővel átkötik.

G y o m o r f á j á s. Gyomorfájás elleni orvosság a *gyümölcsajja-fi*, mely mint a neve is mutatja, gyümölcsfák alatt található, kúszós növény. Mikor a *gyomor édagad* (megpuffad), megforrázzák a gyümölcsalja-füvet, hagyják egy kicsit ázni, aztán a jól megázott füvet két ruha közé téve a fájós gyomorra kötik. Hasonló hatású növény a *fekete-gábosz*. Gyökerét forró vízben áztatják s a beteg gyomrára teszik. Gyomorfájások orvosság gyanánt fogyasztják az *ezörjöfi* teáját, melyet pálinkába öntve isznak meg. Teának elkészítve szokták gyomorfájás ellen fogyasztani az *ökörfarku-fijet* és a jószagú *lóméntát*.

V é r h a s. Ez ellen a betegség ellen legeredményesebb orvosságnak a *vadgesztönyét* tartják. Héját lefejtik, a belső részét megreszelik s pálinkába téve itatják meg a vérhasban szenvedővel. Nagyon keserű ízű orvosság. A vérhast úgy is szokták gyógyítani, hogy piritott kenyérré *cserfahamut* szórnak, s ezt etetik meg a beteggel.

H a s f á j á s. Vérhas vagy erős hasmenés ellen fogyasztják az aszalt *vadómát* és *vatkörtét*. Cukor nélkül vízben megfőzik, s a levét is megisszák. Szünteti a hasmenést a *büdös-somfa* termése is. Ezt az apró bogyót teának megfőzve cukor nélkül issza a beteg. A falu német lakói hasmenés és hányinger ellen *szarkalábból* szoktak teát főzni.

Székrekedés ellen a *kesköny-utífi* teáját isszák. Még közönségesebb ez ellen az aszalt *szíva* fogyasztása nyersen vagy megfőzve.

V é r s z e g é n y s é g. Ez ellen csak egy növényi orvosságot jegyeztem fel. Ez a *kocsántos-cserfa* termése. Teáját itatják a vérszegény beteggel.

A s z t m a. Egyik orvossága az, hogy a beteg *pocamagot*, a *pocagaz* magját pipába téve szívja. Ezenkívül szoktak *birsómalevelet* is pipálni az asztmások. Van, aki *apróbujtorgyán* bogyójából készült teával gyógyítgatja asztmáját.

Vesefájás. Vesefájásban szenvedő betegek megszártott *békarokkából* főzött teát isznak cukor nélkül.

Hideglelés. Harmadnapos hideglelés ellen az egyik falubéli gazda *lējándēr* leveléből készült teát ivott. Egy gyűszűnyi elég lett volna belőle, de ő egy evőkanállal ivott s nagyon rosszul lett e miatt.

Gyermekek betegségei. A gyermek betegségeinél a falusiak szerint különösen nagy szerepet játszanak a rosszindulatú természetfölötti lények, boszorkányok, rossz szellemek. Ezekről kell már a születés pillanatától kezdve a gyermeket megvédeni. Legegyszerűbb és legkéznélfekvőbb eszköz ellenük a *fokhajma*. A rossz szellemek ugyanis nem állhatják a fokhagyma szagát. Már a gyermekágyas asszony átyfjéjába egy fej vagy néhány gerezd fokhagymát tesznek. Ugyanakkor az ágy belső oldalára az újszülött mellé vagy az ágy végébe *kerti-sóprüt* helyeznek el, hogy *nē gyűjön hozzá a rossz lélek*. Később a kisgyermek fekvőhelyére is tesznek egy-két gerezd fokhagymát. Ha a csecsemő mellbimbója kemény és kivörösödik, azt mondják: „*a boszorkányok szopik a csöcsöt*.” Ilyenkor bedörzsölik fokhagymával, hogy ne kínozzák a gyermeket a rosszak.

A csecsemő nagyon érzékeny a rontás iránt. Elég az is, hogy valaki gyönyörködve ránézzen, már is *szöm árt* neki. — Különösen veszélyes az összenőtt szemöldökű férfi vagy nő nézése. Ha a gyermek sokat sír, s a szülők nem tudják okát adni, biztosra veszik, hogy gyermeküket valaki *szömmē mögverte*. Az ilyen esetekben használt gyógymódok között két növényi orvosságot jegyeztem fel. A *máva* szárát levelestől, virágostól megfőzik, s levében mosdatják meg a csecsemőt. A mályvát e gyógyhatása miatt *igézöt-mávának* vagy *szömbeigézö-mávának* is hívják. Jelzője lehet még *fehér* is, jóllehet inkább halványlila a színe. Szemverés ellen másik növényi orvosság a *madárköles*. Ritkábban használják, nem általánosan ismert. Az erdőről hozzák haza. Ágacskái tele vannak apró fehér gyöngyökkel. Ezeket a gyöngyöket, melyek amúgy is könnyen leperegnek, az ágakról leszedik, s beleteszik a gyermek mosdóvizébe.

A sokat síró-rívó, rosszul alvó gyermeket a szülők mestersegesen igyekeznek elaltatni. Legközönségesebb a mákból készült ópiumos altató. Vagy a szárát vagy a fejét főzik meg vízben, s néhány kávéskanálra valót itatnak meg a kicsivel, vagy egyszerűen a fölívágot *mággubába* öntenek vizet s abból itatják meg a rossz-alvó gyermeket. Van a gyermek elaltatásának egy kevésbé ártalmas, inkább babonás módja. Az álmatlan gyermek ágya fejéhez *bicske-gubacsot* tesznek. Ez, úgy tartják, meghozza a gyermek álmát. Ilyen álmhozó növény az *istemja* is. Sokat síró gyermek feje alá teszik.

A halál megjósolása. Ha hosszú ideig élet-halál közt lebegő nagy beteg van a háznál, a családtagok szeretnék már, ha a beteg állapota jobbra vagy balra fordulna. Egyrészt,

hogy ne szenvedjen annyit a beteg, másrészt, hogy ők is tudják, mire készüljenek. Ilyen esetben különböző eljárással próbálják megállapítani, merre fordul a beteg sorsa. Van olyan növény, mely elválasztja, életben marad-e a beteg, vagy sem. Ez a halálválasztó fű a *cípör*. Leveleit megfőzik. Ha főzés közben a levél zöld marad, meggyógyul a beteg, ha megsárgul, meghal. Mindkét esetben megfürösztik ebben a vízben a haldokló beteget, hogy hamarosan meggyógyuljon, illetőleg meghaljon.

M é r g e k. Némely növényről tudja a nép, hogy fogyasztása életveszélyes. Megesik, hogy egy-egy asszony visszaél ezzel az ismeretével és megégeti az urát. Mint mérgezésre alkalmas növényt emlegetik a *pocagast*, melynek feketés magja erős mérég. Ha ennek a főzetével itatnak meg valakit, az hamarosan elköltözik az élők sorából. Azt mesélik a falusiak, hogy egy falubéli asszony mákostésztaiba tette bele, s úgy mérgezte meg az urát. Hasonló hatásúnak tartják a *bölemmagot* is. Nemcsak embert, hanem állatot is lehet vele ölni.

S z é p s é g á p o l á s. **H a j n ö v e s z t é s.** Kis iskolás leánykák, akik szeretnék, hogy szép, hosszú hajuk legyen, elmennek a kenderáztató mellé, vagy a legelőbe, ahol a *hajgálókórót* legkönnyebben lehet találni. Nagy leveleiben eső után mindig megáll a víz. Ezért a tulajdonságáért *madárkák válujika*-nak is mondják. A benne talált vizet kis edényben felfogják, s vagy rögtön a fejükre szórják, vagy hazaviszik s haját mosnak vele.

Hajhullás ellen is van növényi orvosság. Mielőtt virágoznék az *apró-bujtorgyán*, gyökerét a földből kiássák. Ha valakinek hullik a haja, ennek a főzetében mossa meg. Az apróbojtorján gyökerét *árvacsallány* levelével is szokták együtt főzni hajmosóvíznek hajhullás ellen.

H a j f e s t é s. Aki azt akarja, hogy szép szőke haja legyen, zabszalmát főz meg s annak a levében mossa meg haját. Szőkíti a haját az is, ha *apró-pipitér* vagy más néven *kamilla* főzetében mossák meg.

S z e p l ő. Amelyik fehérnép szeplőjétől meg akar szabadulni, annak a következő tanácsot kell megfogadnia. Pünkösöd hajnalán, még napfölkelte előtt menjen be három kertbe. Mindegyikben keresse meg a fokhagymát. Vegye le róla a harmatot, s ezzel mossa meg az arcát. Útja közben visszaneznie nem szabad, s más úton kell hazamennie, mint amin elindult. A bevándorolt németek körében hallottam azt a szokást, hogy a szeplős leányok arcukat a *kutyatej* eltörésekor kicsorgó tejszerű nedvvel kenik be, hogy megszabaduljanak szeplőiktől.

A r c p i r o s í t á s. Már a kisgyermeknél biztosítani szeretnék a szülők, hogy szép piros legyen az arca. Különösen a leánygyermeknél fontos ez. Ezért a kicsit vöröshagyma héjába öntött néhány csepp vörös borral itatják meg. Az arcpirosítás régen sem volt ismeretlen a fehérnépek előtt. *Pirosétó-*

gyökeret használtak erre a célra. Az arcpirosításnak ez a formája ma már nem szokásos.

A kényesebb leányok vagy menyecskék, ha kezüket dió vagy krumpli héja megfogta, piros paradicsommal dörgölik le.

Hogy a szobában jó illat legyen, *cserösnymagot* égetnek parázsra téve. Jó illatuk miatt szeretik az öregasszonyok a szagos kerti virágokat is. Kiskertbe, temetőbe, szőlőhegyre ültetik az *izsófit*, *istemfát*, *levendulát*, *bazsalikát*, *rezedát*, *rozmaringot*, *majoránnát* stb. Szekrényüket is ezekkel illatosítják. Öregasszonyok zsoltáros könyvükbe ilyen jóillatú növényt tesznek *gyelnek*. Temetéskor pedig azért viszik magukkal, hogy ne érezzék a halott szagát.

B o l h a - , m o l y i r t á s . Növényekkel szokták a bolhát és a molyt irtani. A bolha nem is jelent szégyent hordozójára nézve, inkább tréfálkozva emlegetik. Mégis, ha nagyon elszaporodik, védekezni kell ellene. Ilyenkor az *ágyi ruha* közé *bóhagz*t, vagy más néven *paprikagazt* tesznek. Szoktak bolha ellen diófalevelet is helyezni el az ágyban.

Moly ellen a ruhásszekrénybe *levendulát* raknak. Ez egyúttal illatossá is teszi a ruhákat. Molyirtónak szoktak dohánylevelet is használni.

2. Az állatgyógyítás.

Nemcsak emberi betegségek ellen vannak kipróbált növényi orvosságok, hanem az állatok gyógyításában is használnak különböző gyógyító hatásúnak ismert füveket.

Vannak olyan állati betegségek, melyek mindenféle állatnál előfordulhatnak s melyeknek ennél fogva közös orvosságuk van. Először ezeket a gyógymódokat említem meg, majd sorra veszem a ló, tehén, disznó, juh, baromfi betegségeinek növényi orvosságait.

Az állaton előforduló sebeket éppen úgy, mint az emberen lévő leginkább *farkasóma* levelének főzetével gyógyítják.

Megerőltetés által keletkezett daganatot, mely leginkább lónál vagy szarvasmarhánál fordul elő, *fődi-bozdával* orvosolnak. Szárát, gyökerét megfőzik s levéllel mosogatják az állat dagadt testrészét.

Ha az állaton lévő sebet nem kezelik rendesen, megtörténik, hogy megkukacosodik. Ilyenkor *patlogzó-fíjet* vagy más néven *boszorkán-gazt* húznak a kukaccal ellepett sebű marhának, lónak vagy disznónak a fülébe, hogy a kukac eltávozzék.

A rosszul gondozott, elhanyagolt állat megtetvesedik. Marhán, lovon, disznón is előfordulhat a tetű. Ilyenkor dohánylevelet főznek meg (erre a célra jó a trafikból vett dohány is), s ezzel mossák meg a tetves állatot.

Az állat étvágytalanságára, hasfájására vagy fölfújódására is van általános hatású orvosság. Ez a *fokhajma*. A tehénnek

összevágott záptojással s egy kis ecettel együtt adják be. Ez megtisztítja a beleket. A rossz étvágyú, hasfájós disznónak a moslékjába aprítanak fokhagymát. A fölfújódott lónak ecetbe megáztatva adják be a fokhagymát.

L ó b e t e g s é g e k. Leggyakoribb ló-, illetőleg csikó-betegség a *kehe*. Ez a betegség akkor szűnik meg, ha a fölgyúlt nyálkás, gennyes anyagok a nyaknál kifakadnak. A kehe orvoslásának az a célja, hogy ezeket az anyagokat fölszívja és a kifakadást elősegítse. Ezt leginkább gőzöléssel igyekeznek elérni. Gőzöléshez használják az árpát. A vízben jól megfőzött árpát edényestől zsákba teszik, s a zsák száját rákötik a beteg ló nyakára. Így a gőz jól éri a nyakat, ahol a gennynek össze kell gyűlnie. Hasonlóképpen gőzölnek zabpolyvával vagy szénamurvával. Nemcsak a gőzölés, hanem a füstölés is gyógyítja a kehet. *Kendőrmagot, tőfatoplót, tyúktrágyát* dobnak parázsra s ennek a füstje járja át a beteg csikót. Ezt a betegséget úgy is gyógyítják, hogy zsírral bedörzsölt búzát vagy kendermagot etetnek a kehes lóval. Jó orvossága a kehének a *fehér-üröm* is. Nyáron zölden etetik az ürömöt az állattal, télen megszáritva, megtörve adják be neki. Minthogy igen keserű orvosság, abrakba keverik el, hogy megegye.

Ha tavasszal egyszerre sok zöld takarmányt eszik a ló, megtörténik, hogy *kónikát* (kólikát) kap. A már említett fokhagyma-kúra mellett megvagdalt, besózott, megpaprikázott vöröshagymát használnak ellene.

Jól táplált lovaknál fordul elő a bővérűség, melyet úgy fejeznek ki: *vér bánytya a lovat*. Ez természetesen más állatnál is megeshet. A ló torkába ilyenkor bodzafavesszőt dugnak le, s jól megpiszkálják vele. Úgy is szokták gyógyítani, hogy *szénacsutakot* dugnak az orrába. Ez utóbbi eljárást akkor is alkalmazzzák, ha a lónak *mögdagad az egere* (a füle tövében lévő mirigy).

Ha a ló elvetéli csikóját, de a *poklája* (méhlepény) benne maradt, rohadt almát etetnek vele, mert azt tartják, ettől kiveti poklát is. Ez a betegség néha előfordul rendes csikózásnál is, olyan esetben, mikor az állat megfázott. Ilyenkor is alkalmazzzák ezt az orvosságot.

Ha a herélt lónak nincs rendes vizelete, a *csékjébe* (húgycső) besózott, bepaprikázott vöröshagymát tesznek.

T e h é n b e t e g s é g e k. A tehénbetegségek között első helyen említem meg a tehén megrontását és az ellen való védekezést. A boszorkányos tudományokban jártas emberek értenek ahhoz, hogy saját tehenük minél többet, minél zsírosabbat adjon mások rovására. Ha a gazda észreveszi, hogy tehene ok nélkül elapaszt, rontásra gyanakszik. Ennek az ellenszere a *boszorkán-gaz*. Előrelátó gazda szokott a háznál készenlétben tartani ilyen esetekre megszáritott boszorkánygázt. A tehén tőgye alá parazsat tesznek, erre helyezik a növényt. Hogy a füst minél jobban érje a tehenet, lepedővel le is takarják.

Babonás hiedelmek fűződnek a tehénnek *fődi-tökkel*, másik nevén *naty-tök*jével való orvoslásához. Itt ugyanis a gyógyító eljáráshoz még valami boszorkányos, varázsló mesterkedés is kapcsolódik azért, hogy a tehén minél több és minél fölősebb tejet adjon. Ebből a célból Szent György-nap előtt kiássák a földből a *naty-tök*fijet. Ez a növény bokros, bozótos helyen nő. A föld felett kúszós indája van, a földben pedig egy kisebb-fajta tökhöz hasonló termése. Hogy ne kelljen érte messzire menni, van olyan ház, ahol a kerítés mellett meggyökerezették s így állandóan kéznél van. Szombati napon *fottával* (holdfogyatkozásakor) reszelik meg, s beleteszik a tehén eleségébe. Rendszerint korpával s egy kevés sóval összekeverve adják oda a tehénnek. Adatközlőim közül többen megjegyezték, hogy ezenkívül kell még mondani vagy tenni valamit a tehénnel, de ezt csak beavatottak tudják. Ezért csak az ilyenek képesek a tehenet ezzel az eljárással sikeresen orvosolni. A be nem avatottak ellenkező hatást érnek el vele: elrontják az állatot. Egy öregasszony elmesélte, hogy ő is megpróbálkozott vele, de olyan rúgós lett miatta a tehenük, hogy olcsó áron el kellett vésztegetniök, mert senki se merte megfejni. Érdekes megfigyelni, hogy egy ilyen babonás eljárásból, hogy halványodik el idővel a varázsló-elem s hogyan válik egyszerű gyógyítássá. Egy fiatalabb adatközlőm például semmit nem tud már ennek a gyógy módnak természetfölötti vonatkozásairól. Úgy ismeri a *naty-tök*fijet, mint egyszerű étvágygerjesztőt, melyet sovány tehénnek adnak, hogy jobban tudjon enni s meghízzék.

A vérhasban szenvedő szarvasmarhát *pünközsdirózsával* (*bazsarózsa*) orvosolják. Száritott szíromleveléből készült teát itatnak meg a beteg jószággal. A marha gyógyítása régen a csordás kötelességéhez tartozott. Ha vérhasjárvány ütött ki az állatok között, a csordás megcsapolta a cserfát s ennek a levét itatta a beteg marhával. Cserfalével még ma is gyógyítanak vérhas ellen. Emellett jó orvosságnak tartják a szilfa levét is.

Van olyan marhabetegség is, hogy az állatnak nincs *kürüje* (nem tud kérődzni). Ilyenkor megszáritott, megtört *szertüsök* (szerbtövis) az orvosság. Korpába téve etetik meg a tehénnel.

Ha fölfújódik a marha, Szent György-nap előtti záptojást nyomnak a szájába. Ugyanakkor az orrába összezúzott majoránnát dugnak. Ha nincs majoránna, jó poros szénacsutak is helyettesítheti. Van, aki a cserfa és szilfa levét fölfújódás ellen is jó orvosságnak tartja.

Előfordul, hogy a tehén tőgyét valamilyen mérges bogár megcsípi s a tőgy kisebbedik, vérzik. Ilyenkor a teje is véres lesz. *Máva* gyökerét kell ilyen esetben sós vízben megfőzni. Ezzel gőzölik meg a tehén tőgyét.

Mikor a tehéntől borját elválasztották, sokszor nem adja le a tejét. Ez a tőgy megkeményedését eredményezheti. Para-

zsat tesznek ilyenkor a tehén tőgye alá s erre diófalevelet szór-
nak. A tehenet lepedővel letakarják, hogy a tőgye jól megfűs-
tölődjék.

Ha a marha elléskor nem veti ki a poklát, a következő el-
járást alkalmazzák: megfőzik az *árvacsallány* levelét, a főzetet
szappanhabbal összekeverik és ezzel irigálják az állatot.

D i s z n ó b e t e g s é g e k. A disznó bőrén néha sebes
kiütés keletkezik. A sebes bőrfelületet a *kutyatej*ből kicsorgó,
tejhez hasonló lével kenik be.

Kutyatejjel orvosolnak más disznóbetegséget is. Ha a
disznó *korelát* (kolerát) kap, fülét kifúrják és kutyatej gyökerét
húzzák bele. Ez is csak akkor igazán hatásos, ha a növényt
Szent György-nap előtt ásták ki a földből. Ehhez a gyógy-
módhoz nagyon hasonló az az eljárás, melyet disznóvész vagy
más betegség esetében is alkalmaznak a beteg állattal. Kifúr-
ják a disznó fülét s Szent György-nap előtt szedett *patlogzófi*,
másik nevén *boszorkánygaz* gyökerét húzzák bele.

Orbánc ellen is ismernek növényi orvosságot. A tavasszal
nyíló *kigyóhajma* gyökerét ecettel elkeverik s orbáncos disznó-
val megetetik.

J u h b e t e g s é g e k. Sajátos birkabetegség a kergekór.
Ezt úgy próbálják gyógyítani, hogy a beteg állat fülét kifúrva,
gyűrűsgaz termését dugják bele.

Ha a birka rühes, boszorkánygaz leveléből készített főzet-
tel mossák le az állatot.

Szorulás ellen a birkának szárított, megtört boszorkány-
gast szoktak adni. Rendszerint kukoricadarával vagy más ele-
séggel összekeverve etetik meg vele az állatot.

B a r o m f i b e t e g s é g e k. Ha baromfivész pusztít a
majorság között, kőrísfáról fejtenek le kérget s azt teszik a
baromfiak ivóvizébe.

Ha nagyon elszaporodik a tetű a tyúkólban, kifüstölik.
Ilyenkor száraz piros paprikát szórnak a parázsra s annak a
füstje — azt tartják — megöli a tetveket.

III. A növények szerepe a gyermekjátékokban.

A gyermek életében is fontos szerep jut a növényeknek.
A városi gyermeknek boltból vásárolnak a szülők játékot, a
falusi gyermek maga készíti el a keze ügyébe eső, legtöbbször
növényi anyagból. A játéknak épp ez a legélvezetesebb része,
míg sikerül az adott anyagokból lemintázni a felnőttek életé-
ben szereplő tárgyakat.

A kicsi gyermek s főleg a leánygyermek játékai primi-
tívebb, kevesebb ügyességet, találékonyságot igényel. Nem ala-
kítanak, vagy csak keveset alakítanak a növényi anyagon.

Így játszanak például a *gyűrűfi* termésével, a papsajttal.¹ Ha jól rászorítják a karjukra, olyan folt marad egy kis ideig utána, mint a himlő elleni oltás helye. Ezért *ojtó-gaznak* is hívják. Egyszerű játékot nyújt a *kutyatej* is. Egy fűszálat megnyálaznak s a letört kutyatej kicsorgó tejszínű levét ráöntik s a fűvön a nyál színekben játszik. A csipős csalántól minden gyermek fél. Ezzel ijesztgetik, kergetik egymást. Tréfás nevet is adtak neki: *rozmaring*. „*Nem szagulod mög a jó rozmaringot?*“ — kérdi egyik a másiktól, miközben csipős csalánt csap az orra alá. A jobb-indulatúak csak ijesztgetik egymást; *árvacsallánt* vesznek a kezükbe s azzal *küszkönnék* (ingerkednek). Egyik gyermek árvacsallánnal a kezében odamegy a társához s meg akarja vele simogatni. Az azt hiszi, hogy igazi csalán, megijed és szaladni kezd. Erejüket is növényen próbálják ki. Erre a célra *pörgyét* (perjét) használnak. Kinyujtott tenyerükön a középső ujjiznél keresztbe fektetik a perjét. Most behajlítják ujjukat, miáltal a perje meghúzódik s ha ügyesen szorítják oda, el is szakad. Akinek sikerül elszakítani, azt erősnek tartják.

Némely növényhez, növényi játékhoz gyermekmondóka kapcsolódik. A *táskagaz* kis táskáit vagy az *agácafa* leveleit lecsipkedve a következő mondókát mondják: „*Élők-ē, halok-ē, szántok-ē, vetők-ē, koporsóba jutok-ē?* Amelyik szóhoz jut a játszó az utolsó levél leszakításakor, az fog vele történni. — A *pippanccsal* ~ *paticcsal* kapcsolatban ismeretes a „*sör-ē, bor-ē, pálinka-ē*“ mondásos játék. Azt találgatják a gyermekek, milyen színű a még ki nem nyílt pipacs virága. Az ügyesebbek már megfigyelik, hogy a még egészen fejletlen fehéres (pálinka), a nagyobbacska rózsaszínű (sör) s a legnagyobb, a már majdnem kinyíló piros (bor) szokott lenni. Becslésük szerint aztán sört, bort vagy pálinkát mondanak, utána lefejtik a pipacs zöld levelét, hogy meggyőződjenek arról, eltalálták-e vagy sem. — A *nefelejcs*ről ez a mondóka jut eszükbe: „*Kék nefelejcs. Eszt a pojont ē nē felejcsd.*“

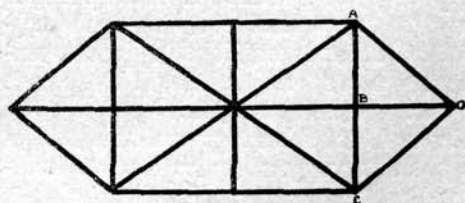
Szoktak a gyermekek temetést játszani. Egy babát tesznek a sírba s betemetik földdel. Fejfa helyett egy szál csalánt tesznek a sírba s a következő verset mondják hozzá:

„*Vót pinyőke, nincs pinyőke,
Nyukszik rózsás temelőbe.
Rozmaring a körösztye,
Pacsirta sír fölötte.*“

Találgatással próbálják megállapítani, hány óra van. Ráfújnak a *láncfi* pihés termésére s ahányszori ráfújással sikerül az egész fészket elfújni, azt tartják, annyi óra van. Ezért ennek a növénynek *óravérág* a másik neve.

¹ A papsajt elnevezés falunkban ismeretlen. Csupán egy Vas megyéből származó asszonytól hallottam; a falusiak *istenke kenyér-kéjé*-nek is hívják.

A gyermekjátékoknak egy fajtája az, amikor a gyermek magát mintegy díszíti, cicomázza a játékkal. Ez is leginkább az utánzási ösztönből ered, mellyel a gyermek a felnőttek szokásait másolni igyekszik. A leánykák, különösen ha lakodalmat vagy más nagy eseményt játszanak meg, igyekeznek kipirosítani arcukat. Növényi anyagok közül ilyen esetben a *pippancs* levele alkalmas; jól megdörgölik vele arcukat. Gyűrűt *gyűrűsgazból* szoktak maguknak készíteni. A növényt letépiük, leszedik róla leveleit és virágját s több szarát is (2—3) egymáshoz téve körültekerik mutatóujjukon és a tenyér felé eső oldalon összekötözik. Szalmából, főleg rozsszalmából is szoktak gyűrűt formálni (l. 2. kép). Nyakláncot leggyakrabban *láncfűből* készí-

1. kép.

2. kép.

tenek. A láncfű lyukas szárának vékonyabb végét beledugják a vastagabba, így karikát kapnak. Egy ilyen karika önmagában is lehet „ékszer“, karkötőnek is jó, ha elég hosszú. De ha láncot akarnak készíteni, az ilyen karikákat egymásba fűzik s mikor elég nagy, a nyakukba akasztják. Sokszor olyan hosszú láncot készítenek, hogy a földet éri. Nemcsak láncfűből lehet láncot készíteni, a *csikótápu-fi* lyukas száránál fogva éppenúgy alkalmas erre a célra, csak ritkábban lehet találni s ezért elterjedtebb, népszerűbb a láncfű. Ha nagyon ki akarják a leánykák magukat díszíteni, koszorút is csinálnak. Ez borostyánlevélből készül; az egyes leveleket tüskével tűzik össze. Középre hóvirágot vagy évszak szerint valami más virágot tűznek. Ugyanígy lehet koszorút *tőfa* levélből is készíteni.

A fiúk szakáll-, bajuszviseletben igyekeznek utánózni a felnőtteket. Kukorica hajából szoktak maguknak bajuszt s szakállat csinálni. A kukoricahaj szálaikat középen átkötik madzaggal, vagy ha kint a kukoricaföldön az nincs kéznél, a léhából készítenek hosszúkás szálat s a madzagot vagy léhát hátul a fülüknél összekötik. Ugyanígy készül a szakáll, aminek a megkötő madzagját szintén a fül mögött kötik össze. Hajat is tesznek a fejükre kukoricahajból. Megtöltik vele a sapkájukat s a fejükre borítják óvatosan. Jobb és tartósabb a *kendőrből* készült bajusz, szakáll, haj. A kenderkócot szépen megfésülik, bajusznagyságúra megnyírják, kétfelől kipedrik s aztán odaragasztják vagy kötik orruk alá. Ha szakállat vagy hajat készítenek,

a kenderkócot előbb vászondarabra ragasztják kovással s úgy kötik az állra vagy a fejre.

A játékok legnagyobb részében a gyermeknek azt a törekvését látjuk, hogy a felnőttek különböző használati tárgyait vagy állatait utánozza. Ebben a csoportban a legegyszerűbbek azok a játékok, melyeket külső segédeszköz nélkül a pusztá kezükkel alkotnak meg. A leányok egyik legkedvesebb játékszere a *ragadáncs* (bojtorján). Nevét is onnan kapta, hogy termése könnyen tapad, ragad egymáshoz és más tárgyakhoz. Ezért nagyon könnyen lehet belőle a legkülönbözőbb formákat előállítani. Egész szobaberendezést csinálnak belőle a játékos gyermekek. A virágok egymásba ragasztásakor ügyelnek arra, hogy a lilaszínű felső része a megformálandó szék vagy dívány belső oldalára kerüljön, mint lila huzat. Asztalt, ágyat is készítenek belőle. Ha megúnják a játékot, a ragadós virágokat egymás fejéhez dobálják s alig tudják aztán a megdobottak hajukból kiszedni.

A pippancs virágjából a leánykák babát csinálnak. — A piros szíromleveleket lehajtják, s alul egy fűszállal összekötik. A szíromlevél a baba szoknyája, a fekete porzók a haja.

A *keskőny utifi* szárából *békaszéket* vagy más néven *béka-kosarat*, *béka-kalánt* fonnak. A fonás a következőképpen történik: egy uti fű- vagy szittyószálat a mutató- és kisujj között átvetnek úgy, hogy két vége a tenyér belső oldalán húzódjék. Most a tenyér belső oldalán egy másik szálat fektetnek erre keresztbe a legelső ujjizeknél. Az előző szál két végét ezen átcsavarják, hogy a szálak a tenyér másik oldalán lefelé lógjanak. Most egy új szál következik, amin az előző szálat vetik át. A fonást így folytatják tetszésszerűen számú szittyóval. Az alul lecsüngő szálak végét végül fűvel összekötik s a fonott szálak közül a legfelsőt meghúzva, fára fölakasztják. Ugyanilyen játékot zöld búzaszárból is készítenek (l. 3. kép).

Esernyőt leginkább *lapulevélből* szoktak készíteni, de lehet tányérvirág- vagy töklevélből, esetleg kukoricacsuhából is. Több levélből állítják össze. Úgy illesztik a leveleket egymás mellé, illetőleg egymás fölé, hogy az esernyő szabályosan kerek legyen. A leveleket tüskével összetűzik. Nyélnek mogyorófabotot használnak. Ezt a levelek középebe szúrják.

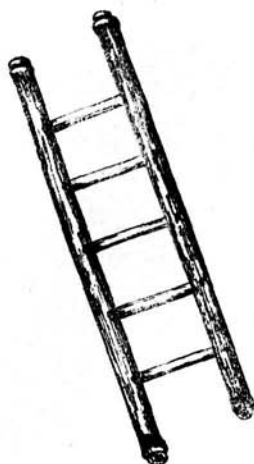
Kukoricacsuhából kiskosarat és babatutyit készítenek a gyermekek. Ezt teljesen a felnőttek hasonló készítményeiből lesték el. Kiválogatják a szép fehér *léhát*, összesodorják és hármas fonással összefonják. Az összefonott léhát kosár vagy tutyi alakban összevarrják (l. 5. kép).

Különféle állatokat lehet formálni ugorkából, tökből, répából. Nagyjából egyformán készítik a lovat, tehenet, disznót. Ugorkából főleg tehen készül. Maga az ugorka a tehen törzsét alkotja. Ebbe bökik bele a cirokszárból kivágott négy lábat. Nyaka is cirokból van s ennek végére egy kicsi ugorkát szúrnak.

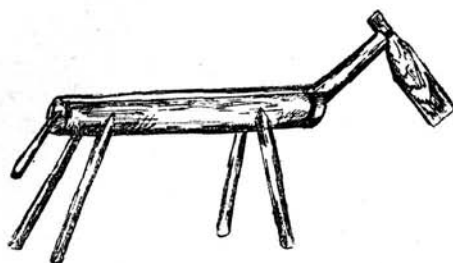
3. kép.

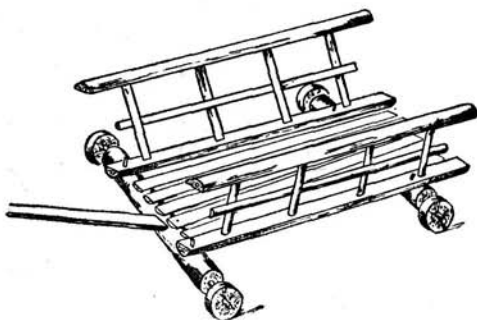
4. kép.

5. kép.

6. kép.

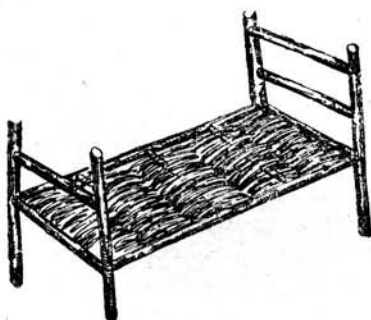

7. kép.

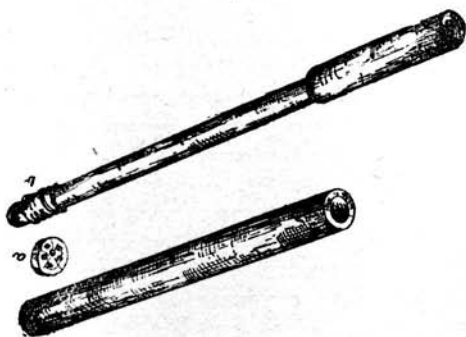
Ez lesz a feje. A fejre fület, szemet, orrot és hátul a törzsére farkat szintén kis cirokdarabokból tesznek. Ha répából készítenek lovat, tehenet vagy kutyát, a répát magát faragják ki úgy, hogy az illető állathoz hasonlítson.

8. kép.

9. kép.

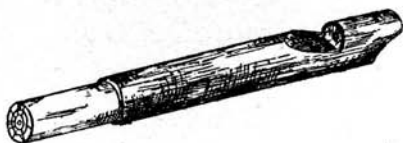
10. kép.

11. kép.

12. kép.

13. kép.

Töklámpa. A tök egyik felén négyszögletű léket vágnak. Ezen keresztül kiürítik a belét. A másik, épen maradt felére emberarcnak megfelelően szemet, orrot és száját vágnak. A tök belsejébe állítanak egy meggyújtott gyertyát, utána a léknek kivágott darabot visszaillesztik. Ezt a lámpát este fölteszik a farakásra vagy a kerítés tetejére, hogy társaikat ijesztgessék vele, akik azt hiszik, hogy a *tüzes-embört* látják.

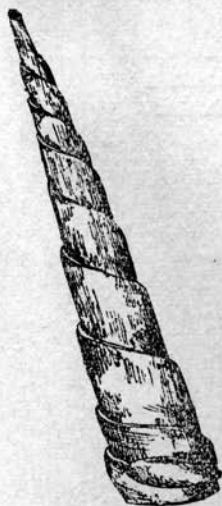
Legváltozatosabban és leggyakrabban faragásra a *cirok*-és *kukoricaszár*at használják. Az ügyesebb gyermekek lovat (l. 6. kép) és kocsit (l. 7. kép) faragnak belőle. Az egyes alkatrészeket szögekkel illesztik össze. Cirokszárból készül *lajtergya* (létra) is (l. 4. kép). Igen érdekes és kedves játékszer a cirokból készült *muzsika* (hegedű) (l. 8. kép). A cirok héját két íz között késsel fölrepítik, a fölrepített rész közepét eltávolítják, ezáltal két húr formálódik ki. A két végét kis cirokdarabbal kipeckelik. Hasonlóképpen készül a vonója, csak kicsit rövidebb. Ha muzsikálni akarnak rajta, a vonót kissé bevizezik s így cincogó hangot ad. Embert is faragnak cirokból. Törzsét egy vastagabb cirokszár alkotja, lábát, karját, nyakát vékonyabbra faragott szárból készítik. Talpa és tenyere korongalakú cirokdarabból áll (l. 21. kép).

A faragással készült játékok anyaga sok esetben mogyorófa. Az ügyesebb fiúk *hindát*, ágyat készítenek belőle (l. 17. kép). A hinta alkatrészeit egy-egy szeggel erősítik össze. Az ülőrészt pedig fűzfaággal fonják be. Ha kész a hinta, ráültetnek egy babát s jól meglóbálják. A babaágy is hasonlóképpen készül. Az ágy fenekét fűzfavesszőből fonják meg (l. 9. kép).

Tetszésszerűen puhafából készül a *bukfencőző baba*. Két bot közé keresztbe szögeznek egy harmadikat. Olyan lazán kell a botnak állnia, hogy alul a két párhuzamos botot össze lehessen nyomni. Vékony deszkából kivágják a baba fejét, törzsét, karját, lábát. Ezeket a testrészeket egy-egy szeggel erősítik össze olyanformán, hogy mozgathatók legyenek. A baba kezét kilyukasztják, házicérnát húznak rajta keresztül s fölül a két párhuzamos oszlophoz kötik. Ha alul összenyomják a két botot, a baba bukfencezik (l. 11. kép). Egyszerűbb babát is készítenek botból. Egy hosszabb s egy rövidebb botot vesznek. A rövidebbet a hosszúbot felső részén keresztbe átkötik. A hosszabbik bot felső részére rongyból fejet kötnek. Haját kukoricahajból és kenderből készítenek. Felöltöztetik ruhába s már kész is a baba (l. 12. kép).

Vízipuska **bozdából** (l. 10. kép). Erre nem túl fiatal, de még nem is öreg bodzának az ágát választják ki. Az ág két íz közötti részét kifűrják, illetve a bodzabelet kiszűrják. Egyik végébe szórót (a) készítenek két, esetleg három lyukkal, melyet kenderkóccal (b) erősítenek be jó szorosán. A vízpuska nyelét bármilyen fából készítik; a vékonyabb részének, mely tolattyúként mozgatható a kifűrt bodzaágban, olyan hosszú-

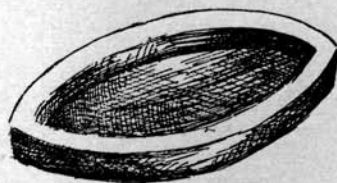
nak kell lennie, hogy ha a fogantyúnak meghagyott vastagabb vége teljesen rászorul is a „puskára“, a szórót ki ne lökje. — A nyél végére kenderkóc tömitést tesznek, mely használatba-

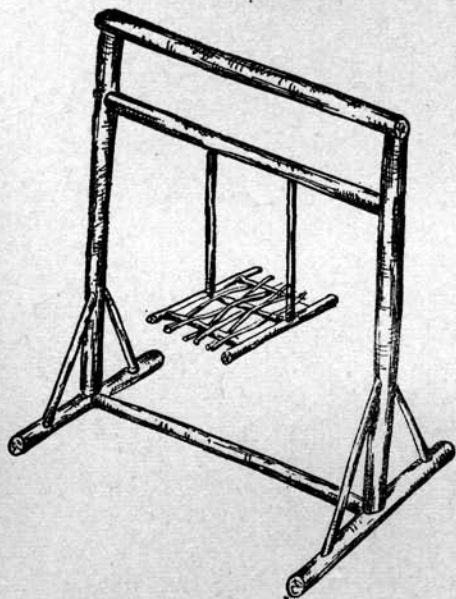
14. kép.

15–16. kép.

18. kép.

17. kép.

19. kép.

vételkor szivacszerűen teleszívódik vízzel, légmentesen zárja a csövet. Így a nyél hátravonásával egyidejűleg a cső megtelik vízzel, amit aztán a szóró lyukjain keresztül sugárszerűen lehet kipréselni.

Ugyanezt *bürökből* is készítik, azzal a különbséggel, hogy ehhez nem kell külön szórót készíteni. Ugyanis a *bürök szára* belül üres lévén, semmi akadálya nincs annak, hogy egyik végét az íznél vágják keresztbe s az így zárva maradt cső végére két-három lyukat fúrnak.

Físzfasípot (l. 13. kép) tavasszal lehet készíteni, mikor a megindult nedvkeringés következtében a héj a fáról, illetve az ágról könnyen lehúzható. Ehhez kb. hüvelyknyi vastagságú simafelületű ág rész szükséges, melyről kopácsolás után le lehet szépen csavarni a héjat. Egyik végét sípszerűen meg-

20. kép.

21. kép.

metszik, szelepet dugnak bele s a szelep végénél felül újra megmetszik, hogy legyen hol a levegőnek kitódulnia. Alsó végét a lekopasztott ág egy részével bedugják s már kész is a síp, melynek visító hangjával tavasszal az egész falu tele van.

Ritkábban készítenek sípot a nyírfa fehér kérgéből vagy búzaszárból. Hagymaszárból is lehet sípot csinálni. *Mögbikásodott* (fölmagzott, vastag szárt eresztett) *vöröshajmát* sípnek bevágnak vagy csak egyszerűen belefújnak, *tutulnak* vele. — Trombitát fűzfaháncsból készítenek egyszerű összesodrással (l. 14. kép).

Fakéregből is készítenek játékokat. Legjobban a fenyőfa kérgét lehet faragni. A fáról lehúzott kérget késsel szép egyenletesre kisimítják, lovat rajzolnak rá s kifaragják. A vastagabb kéregből csónakot is lehet formálni. Tojásalakúra faragják körül, s belsejét kivájják (l. 18. kép). *Tőfagubacsot* használnak játé-

pipa készítésére. A kifúrt gubacs lesz a pipa kupakja, pipaszárt hozzá diófaágból csinálnak, melyet belül ki is lehet fúrni. Száraz fűvet vagy diófalevelet tesznek a pipába, de a bevallás szerint nem gyujtják meg (l. 19. kép). A tölgyfagubacsot kiskosár alakra is ki szokták vágni a gyermekek, ügyelve arra, hogy füle is legyen (l. 15. kép), a tölgyfa makkját pedig papucs-formára faragják ki (l. 16. kép).

Fonással készül a *korbáncs*. Ennek különlegesebb szerepe *Aprószentök* napján van, amikor a kisfiúk, legények elmennek vele verni. Ilyenkor a legkülönbözőbb jókívánság mellett verik meg a családtagokat. Van, aki egyszerű mogyorófavesszővel indul neki az aprószenteki verésnek, mások csinosabb korbácsot készítenek. Az ilyen korbácsot *sárfűzből* vagy *sárga fűzből* szokták fenni. A fonás többféle lehet. Kettes, hármas, hatos és kilences fonást ismernek.

Ugyanígy készítenek szittyóból is korbácsot. Szittyóból ostort is szoktak kötni. A szittyó szálát megtekerik, megbütikölik, mint a rendes szíjostort, s mogyorófabottra rákötik. — A szittyóostor egyik kelléke a *lovásznak*. Ezt a játékot két gyermek játssza. Az egyik a ló, másik a hajtó. A ló nyakán és hónalján van átvette a *guzsból* készült gyeplű, melynek végét a másik gyermek a kezében tartva megfuttatja „lovát“.

A gyermekek tintát is készítenek maguknak. Mikor jól megérett a *fagyócska* bogyója s egészen feketés színű, leszedik a gyermekek, kézzel kinyomkodják. Ez a lé a tintájuk, melynek csak az az egy hibája, hogy írni nem lehet vele.

Ragasztót is csinálnak a gyermekek, hogy játékuikat, könyvüket megragasszák vele. Főleg cseresznyefáról, de néha kajszii- vagy szilvafáról szedik le a *macskamézet* vagy *macskacsirizt* (mézgát). Ahogy körmükkel a fáról lekaparták, külső keményebb részét eldobják s puha belsejével már is lehet ragasztani. Még jobban ragaszt a macskaméz, ha a következőképpen készítik el: egy szélesszájú üvegbe gyömszőlik be a fáról leszedett macskamézet. Egy kevés meleg vizet öntenek hozzá s fél napig több ízben jól rázzák. Ezután másfél napig rendesen állni hagyják, azalatt még jobban megkocsonyásodik. Ragasztót készítenek a gyermekek búza- vagy rozslisztből is. A lisztet melegvízzel összekeverik vagy forró vízben meg is főzik s már lehet is vele ragasztani.

Nagyobb fiúgyermekek azért készítenek ragasztót, hogy madarat fogjanak vele. Míg fehérszínű, éretlen a *fagyócska* (fagyal) bogyója, addig alkalmas ragasztó anyag készítésére. A leszedett bogyókat kevés vízben megfőzik, s mintegy negyed-órai fővés után rákenik a megkocsonyásodott fagyócskát egy darab fára. Néhány szem kukoricát szórnak rá, hogy a madarat odacsalják. A fát víz partján vagy más alkalmas helyen helyezik el, s a rászálló madár ottragad. Ugyanígy használják a *fagyöngy* bogyójából készült ragasztót is.

Ezen a helyen említtem még meg a madárfogásnak azokat a módjait, melyekhez növényi csalétket használnak. Valamikor ezek az eszközök a vadászathoz tartoztak, ma azonban csak a nagyobbacska fiúk szórakozásának tárgyai. Kukoricaszemeken madzagot húznak keresztül s kiteszik az udvarra. A madzagot valami rögzített tárgyhoz kötik, köré kukoricaszemeket szórnak, hogy a madarakat odá csalogassák. A madár a kukoricát kapkodva a madzagra húzottat is lenyeli s nem tud többet tőle szabadulni. Ügyelni kell, hogy jó erős legyen a madzag, nehogy elszakadjon. Kukoricát használnak a madárfogás egy másik módjánál is. Egy kukoricacsövet kifúrnak szénben megtüzésített vékony vassal. Karót, botot húznak bele. Lófarokból hurkokat készítenek, melyeket kenderrel egymáshoz s a kukoricacsőre kötnek. A karót leszűrják a földre. Ha rászáll a madár, hogy a kukoricaszemeket csipegesse, lába a hurokba akad. Szarka, kánya, mátyásmadár, galamb kerül rendszerint hurokra (l. 20. kép).

Kisebb gyermekek megelégszenek azzal is, ha megdobálják a madarakat. Rugalmas, hosszú pálca, rendszerint mogyorófabot végére apró krumplit szűrnak. A botot kezükbe fogva hátra tartják a váll mögé, majd meglódítják előre, s a krumpli elrepül róla. Ha ügyesek, eltalálják vele a verebet. Ha nincs kéznél krumpli, egy darab sárral is lehet helyettesíteni.

Végül megemlítem azokat a társasjátékokat, melyeknek játszásánál növények is szerepelnek. A fiúk babszemmel szoktak gombozni. Arra törekednek a játszók, hogy saját babját kiki úgy ugrassza el, hogy a másikéra ráugorják, vagy legalább is érintse. Ha sikerül, a babszemet elnyeri társától.

Nemcsak a gyermekek szeretik a játékot, a felnőttek is szívesen játszanak egy-egy ünnepnapon társasjátékot. Karácsony este vagy Szilveszterkor egy-egy háznál összegyűlnek a családtagok és jó ismerősök. Ilyenkor szokták játszani a „*páros-é vaty páratlan*“-t. Az asztal közepére mogyorót tesznek s az egyik játészó kezébe vesz néhány szemet s megkérdezi valakitől, hogy páros-e vagy páratlan? Ha a kérdezett eltalálta, ő kapja meg a mogyorót, ha nem, a kérdezőé lesz. A kérdezés sorra megy s akinek végül legtöbb mogyorója van, az a nyertes.

A malomjáték sem ismeretlen Nagyvátyon. Tábláját dobozfödélre vagy füzetlapra rajzolják. Van, aki az asztalra vési be. A kétszínű karika helyett egyik játékos kukorica- a másik babszemet használ.

Két játékos szükséges a *nyulazáshoz* is. Az előrajzolt táblára (l. 21. kép) az egyik játészó leteszi a nyulat jelentő babszemet, a másik elhelyezi a három kutyát jelző három szem kukoricát. Felváltva húznak. A kutyák igyekeznek a nyulat úgy bekeríteni, hogy ne mozdulhasson. Az ábra egy ilyen helyzetet mutat, amikor a nyúl 0 pontra jut, a kutyák pedig ABC pontokat foglalják el.

IV. Növényekhez fűződő babonák.

Vetésrel kapcsolatos babonák, hiedelmek. A növényekhez fűződő babonák jórésze a természetett növények vetésének, ültetésének idejére, körülményeire vonatkozik. Különös fontosságot tulajdonítanak a hold állásának. Általános szabályként kimondhatjuk, hogy *újságba* (újholdkor, éppen akkor, mikor kezd újulni) nem jó semmi növényt vetni. Az a kérdés, meddig tart az *újság*? Mikor a hold nőni kezd, az utána következő pénteket *újút pöntöknek* nevezik. Ez után jövő héten hétfőtől kezdve lehet már vetni. De ha pl. pöntekre esik a hold újulásának a napja, akkor csak a következő pöntek az *újút pöntök* és csak az azt követő héten kezdődhet a vetés. Ha sürgős a munka, azon a napon, mikor nőni kezd a hold, még szabad vetni. *Mék hótkösszámmā* (holdköz-számmal) *évetök*, szokták mondani ilyenkor, mert ez a nap még sem *újának*, sem *fottának* (fogytának) nem számít.

Ezt az általános szabályt nem minden növényre alkalmazzák egyformán szigorúan. A gabonaféléknél fontos megtartani, mert különben szemetes lesz a vetés. A *vöröshajmát*, *fokhajmát* csak *fottával* jó ültetni, akkor nem rohad el. *Újával* azért is nem jó dughagymát ültetni, mert felmagzik. Különösen a maghagyma kitevése fontos, hogy fogytával történjék. Nemcsak a vetést, ültetést kell ilyenkor intézni, hanem a hagymaféléknek a földből való kiszedését is. A többi kerti veteményt, *zöccségmagot*, *borsót* is legjobb hold fogyásakor vetni.

Uborkavetésnél nemcsak a hold állását, hanem az állatöv jegyeit is figyelembe veszik némelyek; legjobb haljegy alatti napon vetni az ugorkamagot.

A hétnek nem minden napja alkalmas a vetésre. A gabonafélék vetésére általában nincs tilalmas nap, csak azt szabják meg, hogy kedden és pönteken *ēső munkába* nem kezdenek; vagyis a vetés kezdete nem eshet keddi és pönteki napra. Ez a tilalom azonban nemcsak a vetésre, hanem a többi munkálatra is vonatkozik.

Némely kerti vetemény vetése számára meg van állapítva, a hét melyik napján tanácsos vagy nem tanácsos a vetés. Tököt (némelyek ugorkát is) csak *töknapon* vetnek; olyan napon, melynek nevében a *tök* szó benne van, tehát *pöntökön*, *csötörtökön*. A maghagymát *fottacsötörtökön* a legjobb kitenni, különben a hagymaültetés számára azért nem alkalmas nap a csötörtök, mert ezen a napon ültetett hagyma szára *lekutyorodik* (lehajlik). Minthogy az nem lényeges baj, ezt a tilalmat tulajdonképpen nem is tartják meg. Fontosabb, hogy kedden ne vessenek hagymát, mert keserű lesz az íze. A zöldségféléket: *sárgarépát*, *petrzsirmot*, *pásztërnácot* szombaton kell ültetni, hogy *égyes tüje lëgyön* (ne ágazzék szét a gyökérzete), mert például ha hétfőn vetik, *hét tüje lössz*.

A nap minden szaka sem egyformán alkalmas vetésre. Délben a nap is megáll az égen, az ember is hagyja abba a munkát, mert nem lesz rajta áldás. Ha a mezőn vető ember meghallja a déli harangszót, legalább addig pihenjen, míg a harangszó tart. Ezt leginkább gabonavetésnél kell megszívlelni. Az ugorka vetésénél ellenkezőleg azt tartják kedvezőnek, ha délben történik. Azzal magyarázzák, hogy ilyenkor delelnek a marhák s ahány marha fekszik egymás mellett a delelőn, annyi ugorka terem majd nekik is.

Az ú. n. *jelős napok* is befolyásolhatják a vetés idejét. — Május elsején, *Leveles Fülöp-napján* jó *buborkát* vetni; *borsót* (babot) és *kukoricát* viszont nem tanácsos, mert csak *levelére dögzi ki* (csak levelet hajt, de nem terem jól). *Flórián-napja* tűz ellen való nap, amit a kovácsok munkaszünettel ünnepelnek meg. Aki ilyenkor vet *borsót*, az nem lesz vele szerencsés, mert Flórián megégeti s kisül a növény. *Hajdint* a falusiak szerint *Szent Péter hetén* (jún. 30) kell vetni.

Vannak növények, fák, melyeknek virágzása kedvező a vetés számára. Mikor a *vető-vérág* (őszi kikerics) kinyílik, el lehet kezdeni az őszi vetést.

Aki *kökönyevérágzaskor* vet *borsót*, bő termést várhat. *Galaginyavérágzaskor* meg azért jó *borsót* vetni, mert ilyenkor nemcsak virágzik, hanem *hüeközik* (hüvelyt hoz) is.

Azon a napon, mikor a környékben valahol vásár van, kívánatos a kerti veteményeket elvetni. A *paprika* vetését valamikor március 15-én, a *szegyenizsi* (szentdienszi) vásár napján szokták elintézni azzal a meggondolással, hogy annyi paprika terem majd náluk, ahány ember gyült össze a vásáron.

Ha halott van a faluban, zöldségfélét, hagymát nem szoktak vetni, attól félvén, hogy *kipállik* (elrohad).

Ezek a babonák a vetés idejének megállapítására vonatkoznak. Vannak olyan hiedelmek, melyek a vetés módját szabályozzák; mit szabad, mit nem szabad a vető embernek vetés előtt vagy vetés közben csinálni. — Vető embernek nem szabad tejet inni, mert *tejezsgaz* nő a vetésben. Tilalmas cselekmény a vető férfira nézve vetés előtti éjszaka a coitus. Ha búzavetés van egy családnál, aznap nem tanácsos kenyeret sütni. Ha mégis elkerülhetetlen, a sütő asszonynak nem szabad a búza pácolásakor vagy a mag kihordásakor segédkeznie, mert *szurkos* (üszkös) lesz a búza.

Tilalmas dolog az őszi búzavetés befejeztéig kenyeret piritani. Gabonavetés közben nem szabad pipálni, mert a miatt is üszkös lehet a gabona.

Azt tartják, hogy ha a búzát sáros, lágy földbe vetik, sok vadborsó és konkoly lesz benne. *Buzát porba, rozstól sárba*: ez a jelszó. A rozsnak nem árt a sáros föld.

Mákvetés közben nem jó beszélni, mert kukacos lesz a mák.

A tök vetésének módjára is van babona. Minden elvetett sor után leülnek a sor végére, hogy akkora tök teremjen, mint az ülepük.

A káposztapalántát ültetés után borral locsolják meg.

Az elvetett palánta megőrzésére vagy termékkennyé tételére is feljegyeztem néhány szokást. Húshagyókedden ölt tyúk lábacsontját veteményes kertben leszúrnak, hogy a baromfiak ne túrnák ki a palántát. A tyúkok ellen másféleképpen is védelmezi a gazdasszony a veteményes kertet. Azt a kukoricacsutkát, amivel disznóöléskor a disznó leszúrásának helyét betömtek, hogy ne folyjon ki a vér, kiteszik a kertbe s ez megőrzi a palántákat a tyúkoktól.

Az ugorka termékkennyé tételének más módja is van. — Búzatarlón nagy csokorban növe virágot, *báránfarku-füjet*, másik nevén *uborka-baszót* használnak erre a célra. Mikor az ugorka virágzik, a tövestől kitépett báránfarkú füvet az ugorka tövéhez teszik, hogy minél több ugorka teremjen. Van, aki báránfarkú fű helyett ugyancsak tarlóföldön található *borzas-katát* tesz ugorkája közé. Aki azt akarja, hogy jó termése legyen ugorkából, herélje ki az ugorkát (csípje le a fiatal hajtás végét) s mikor reggel a kanász hajt, a leszedett hajtásokat dobja a disznók elé.

Az aratáskor kivitt ivóvíz maradékát nem öntik ki. Haza-viszik s a kerti veteményeket, különösen pedig az ugorkát locsolják meg vele, hogy bőven teremjen.

Gyümölcsfához kapcsolódó babonák. Ha azt akarják, hogy az *ojtován* (beoltott, fiatal gyümölcsfa) megeredjen, mézsre öntött lóhúgylével mázolják be a kis fát.

Az a gyümölcsfa, melynek első termését ellopták, sosem lesz jó termő.

Elszárad az a gyümölcsfa, melyre valaki fölakasztotta magát. Ezért tréfából szokták mondani: *Csak ojam fára akaszd magad, aki nem terem.*

Ha menstruáló nő gyümölcsfára mászik, elszáraztja a fát.

A növény és az időjárás. Termésjóslás. A termés milyenségére elsősorban az időjárásból lehet következtetni. Ha korán tavasszal dörög, sok gyümölcs és általában bő termés várható. Ezzel viszont a termés olcsósága szokott együttjárni. Van ennek a mondásnak egy változata, mely szerint a korai dörgés olcsó búzáarat jelent. Úgy is szokták mondani, hogy ahány héttel Szent György-nap előtt dörög először az évben, annyi forint, illetőleg pengő lesz a búza ára.

Ha télen a zuzmara vastagon belepi a fákat, az utána következő nyáron sok gyümölcs lesz. Ennek egyik változata: Ha adventben zuzmarások a fák, jó gyümölcsstermés lesz.

A Vince-napi (január 24) enyhe idő jó bortermezt jelent. „*Fénylik a Vince, Tellik a pince*” — mondják.

Ha nagypénteken esik az eső, férges gyümölcs várható. Különösen meggyre, cseresznyére jelent veszélyt a nagypénteki eső. A búzatermés sem szokott ilyen évben jól sikerülni, míg kukorica bőven terem.

Ha *Gergő-napján* a nap *kifit* (kisüt), ha csak annyi időre is, míg egy lovasember a határt körülfutja, sok bor, búza, kevés kukorica lesz. (Hogy miért kell a határt körüllovagolni, adatközlőm nem tudta.)

A szivárvány színeiből is tudnak a termés milyenségére következtetni. Ha a szivárványban a zöld csík a föltűnően széles, jó búza-, ha a sárga, jó kukorica-, ha a piros, jó bortermeés várható.

Vannak olyan növények is, melyek formájukkal, színükkel, bőségükkel a termés gazdagságára vagy gyengeségére engednek következtetni. Ilyen a *jósfli*, mely éppen erről a tulajdonságáról kapta a nevét. Tavasszal lehet találni az erdő szélén. Ha hosszúkásalakú bimbóját szétnyitjuk, négyféle kis részecskét találunk benne. A legalsó rész hasonló alakjánál fogva a búzát, a következő a kukoricát, az utána jövő az árpát s a legfelső piros rész a szőlőt jelképezi. Amelyik rész különösképp nagy, fejlett, az annak megfelelő növényből jó termés ígérkezik. Jó bortermeést jósolnak akkor, ha az *egérfarku-fű* színe piros. A *kökönye* bősége is a szőlőtermés gazdagságával van kapcsolatban. Amelyik évben sok a kökény, sok a bor is.

Az állatok bőségéből is szoktak a termésre vonatkozó jóslatokat tenni. Azt tartják, hogy amelyik évben sok a szúnyog, gazdag lesz a hajdinatermés. Ha sok a légy, az utána következő esztendőben sok gabona lesz.

Főntebb láttuk, hogy az időjárás a termésre enged következtetni; fordítva is érvényes ez a tétel. Vannak növények, melyekből az időjárásra vonatkozó jóslásokat lehet tenni.

Ha valamelyik gyümölcsfa másodszor virágzik, hosszú ősz és gyöngye tél várható. Amelyik ősszel a kukoricának *nagy bundája* van, erős, kemény telet jósolnak utána. A *kökönyéről* azt tartják, hogy ha egy évben sok terem belőle, nagy szükség és hideg tél következik utána. A kökénnyel kapcsolatban azt is hiszik, hogy míg virágzik, szeles idő van. Ha a nyárfa levele kifordul, *nem fog a szél* (nem barnul meg az arc tőle).

Más babonák. Vannak olyan növények, melyeket hírhozónak lehet tekinteni. Ilyen a vetéssel kapcsolatban említett vetővirág is. A *szuják* kinyílása arról ad hírt, hogy lehet már az erdőre menni gombáért. Különösen a *köserű-gomba* jó szuják virágzáskor. A meggy pirulása is a keserű-gomba megjelenését jelzi.

A növényekhez fűződő babonák egy része a tyúkok tojásával, a csirkék kelésével függ össze. Rendszerint a tojáshoz hasonló színű és alakú növényeket nem szabad tavasszal bevinni a

házba, mert ha meglátja a tyúk, nem tojik, vagy a csirkék nem kelnek jól. Nem szabad hazavinni a gyermekeknek a sárga *kásavérágot* és a *hóvérágot*, mert a csirkék belefutnak a tojásba. Tilos a *boszorkángaz* virágját a házba bevinni, mert nem kelnek jól a csirkék. A *tőfa* (tölgyfa) gubacsát sem jó hazahordani, mert vagy nem tojnak a tyúkok, vagy ha tojnak is, nem lesz fias a tojás. A tojásból kibújt pelyhes kislibákra emlékeztet a *cicafa bárkája*, a *cicamaca*. Amíg a libák kelnek, ezt sem jó a házba bevinni, mert nem sikerül a libák keltetése.

A tej biztosítására is jegyeztem föl egy eljárást. Húsvét szombatján vagy Szent György napja előtt *szénamujában* főzik ki a fazekakat, hogy sok tej legyen, illetőleg, hogy fölsebb legyen a tej.

Esztendő utolsó napján babot, lencsét szoktak elegeesen főzni. Azt tartják, a következő évben sok pénz lesz a háznál.

Szent György-nap előtt nem szabad *ibóját* szagolni, mert kisebesedik az ember orra. Az először talált tavaszi ibolyát meg szokták enni. Hasonlóképpen jó, ha az ember az első *kukugvérágot*, másik nevén *szennygör-vérágot* megeszi. Hogy miért jó, nem tudták.

A legény meghódításának egyik babonás módja az, hogy a leány keresetlen talált négylevelű *vattfenyeret* (vadlóhere) tesz észrevétlen a legény nyakába. Ha ez sikerül, bizonyára elveszi feleségül.

Nem nagyvátyi születésű, de a faluban lakó öregasszonytól hallottam a következő szerelmi babonát: Amelyik leány azt akarja, hogy férjhez menjen, sok kérő között válogathasson, menjen oda, ahol tavasszal először lát füvet kaszálni. Abból a fűből vegyen minden ujja közé, de vigyázzon, hogy a jobbkezevel a balkezehez addig ne nyúljon, míg minden ujja között nincs fű. Ezt vigye haza és tegye el. Mikor az aratás megkezdődik, az először meglátott gabonarakáshoz kell a leánynak odamennie és három kévéből három-három szál búzát kihúznia. Szedjen *bakhátfüvet* s ezt főzze meg az eltett szénával és búzával újhoid szombatján. Vasárnap hajnalban ebben a főzetben kell megmosdóznia, s a mosdóvizet a templom bejárata előtt kiöntenie. Ha ezt hiba nélkül véghezviszi, még abban az évben szerencsésen férjhez megy.

Érdekes hagyomány kapcsolódik a *szégyömvérághoz* (*szömé-römvérágnak* is mondják). Igen gyakori, fehér ernyős virág, közepén kicsi piros folttal. Ez a közepén lévő kis piros folt a leányok szemérmét jelképezi. Azt tartja a hagyomány, hogy ez a piros folt valamikor sokkal nagyobb volt s amint kisebbé és kisebbé vált, a leányokból is úgy vészett ki mind jobban a szemérem. Félős, hogy egészen el fog tűnni. Ez a kis hagyomány azért is érdemel nagyobb figyelmet, mert a magyar nyelvterület olyan távolieső részén is ismerik, mint a mold-

vai csángók között.¹ Ott *szeméremvirág* nevét jegyezték fel. Él ez a hagyomány a kolozsmegyei Kidén és az Ormányságban² is.

Boszorkányok távoltartására szolgál a *boszorkántüsök* vagy *ördöktüsök*. Ez a szokás többnyire csak a falu német, katolikus lakossága között ismeretes. Gyúdról, a környék híres búcsújáróhelyéről hozzák haza a boszorkánytüsökét és állandóan a házbau tartják, hogy a rossz szellemek ne háborgassák őket. A tősgyökeres nagyvátyiak ezt a szokást nem tartják, s ezt a növényt *vetéllővőgynek* hívják, mert a vetélőbe alkalmazzák; rajta forog a cső.

A szövegben előforduló növénynevek a népi és a tudományos név feltüntetésével.³

- akác** *agáca, agárca, ágác, ákác* 'Robinia pseud-acacia'.
alma *óma* 'Malus pumila'.
apró-bojtorján *apró-bujtorgyán,*
 1. 'Xanthium strumarium',
 2. 'Agrimonia eupatoria'.
apró-pipitér 'Matricaria chamomilla'.
árpa 'Hordeum'.
árvaesalán *árvaesallány,* 1. 'Ballota nigra', 2. 'Urtica urens'.
árvalány-füle *árvalám-füle.*
 'Bodzafán növény kis piros gomba'.
bábiekó 'Rumex conglomeratus'.
bakhátfű 'Cichorium intybus'.
bakszakáll *bakszakál* 'Clematis vitalba'.
báránfarkú-fű *báránfarku-ft⁴*
 'Trifolium arvense'.
barkócafa 'Sorbus torminalis'.
bazsalikom *bazsalika* 'Ocimum basilicum'.
bazsarózsa 'Paeonia officinalis'.
békarokka 'Equisetum arvense'.
bérök 1. bürök.
bicske *bicske, bücske* 'Rosa canina'.
bicskegubacs 'Rhodites rosae'.
birsalma *birsóma* 'Cydonia vulgaris'.
bodzafa *bozdafa* 'Sambucus nigra'.
bojtorján *bujtorgyán* 'Arctium minus'.
bolhagaz *bóhagaz* 'Polygonum mite'.
borostyán *borostyán* 'Hedera helix'.
borovicska 1. 'Juniperus communis termése', 2. 'a belőle készült pálinka'.
borsfű 'Saturea hortensis'.
borsó 'Phaseolus vulgaris'.
borzaskata 1. 'Nigella arvensis', 2. 'Nigella damascena'.
boszorkánygaz *boszorkángaz*
 'Helleborus dumetorum'.

¹ Csűry Bálint: *Növénynevek Bogdánfalváról.* MNy. XXIX, 320'

² Kis Géza: *Ormányság.* Bp., 330.

³ A növények tudományos nevének meghatározásában való értékes segítségért Nyárády E. Gyula múzeumi igazgató-őr úrnak ezúton mondok hálás köszönetet.

⁴ A *fű* és *virág* szónak *fi* és *vérág* alakja is él. Összetételekben ezeknek csak egyik változatát tüntettem fel. — Ahol a címszó u'án nincs *dälten* szedett alak, ez azt jelenti, hogy a népnyelvi forma megegyezik a címszóban közlöttel.

- boszorkánytüske** *boszorkánytüsök* 'Ruscus aculeatus'.
bölen 'beléndek, Hyosciamus niger'.
búza *buza* 'Triticum vulgare'.
búzasaláta *buzasaláta* 'Ranunculus ficaria'.
büdös-somfa *bidös-somfa* 'Cornus sanguinea'.
bükkfa *bikfa* 'Fagus silvatica'.
bürök *bürök, bérök* 'Conium maculatum'.
cicafa 'Salix caprea'.
cicafarkú-fű *cicafarku-fi* 'Achillea pannonica'.
cicamaca 'cicafa barkája'.
cigányzab *cigázab* 'Eragrostis minor'.
cípör 'Tussilago farfara'.
cirok *cirók* 'Sorchum vulgare'.
esalán *csallány, csajány, csolány* 'Urtica dioica'.
esattogó-eper *csattogó-epörgye* 'Fragaria collina'.
eseresznye *eserősnye* 'Prunus avium'.
eserfa 'Quercus ceris'.
esete 'Sambucus ebulus termése'.
esikótalpú-fű *csikótāpu-fi* 'Caltha palustris'.
esömöszzagú-szöllő *csömöszszagu-szöllő* 'illatos szöllő-fajta'.
darázsvirág 'Prunella vulgaris'.
dió dija 'Juglans regia'.
disznóparéj *disznóporé* 'Amarantus retroflexus'.
dohány 'Nicotiana tabacum'.
ebszöllő *ēpszöllő* 'Solanum nigrum'.
édeske *édöske* 'Gleditschia triacanthos'.
égerfa *egörfa* 'Alnus glutinosa'.
égérfarkú-fű *égérfarku-fi* lásd cickafarkú-fű.
eperfa *epörgyefa* 1. 'Morus nigra', 2. 'Morus alba'.
ezerjófű *ezörjofi* 'Centaurium pulchellum'.
fagyóeska 'Ligustrum vulgare'.
fagyöngy *fagyönggy* 'Viscum album'.
farkasalma *farkasóma* 'Aristolochia clematitis'.
fás-szeder l. szeder.
fehér-mályva *fehér-máva* 'Althea officinalis'.
fehér-paréj *fehér-poré* 'Atriplex oblongifolium'.
fehér-üröm 'Artemisia absinthium'.
fekete-gábosz 'Symphitum officinale'.
fokhagyma *fokhajma* 'Allium usitatissimum'.
fosóka 'vadcseresznye fajta'.
fostos-paréj *fostos-poré* 'Chenopodium hybridum'.
földi-bodza *fődi-bozda* 'Sambucus ebulus'.
földi-eper *fődi-epörgye* 'Fragaria'.
földi-mogyoró *fődi-magyaró* 'Lathyrus tuberosus'.
földi-szeder *fődi-szödörnye* l. szeder.
földi-tök *fődi-tök* 'Bryonia alba'.
fűzfa *fiszfa* 'Salix viminalis'.
galagonya *galaginya* 'Crataegus monogyna'.
gólyahír *gójahir* l. csikótalpú-fű.
gúzs *guzs* l. bakszakáll.
gyümölesalja-fű *gyümöcsajja-fi* 'Glechoma hederacea'.
gyűrűfű *gyűrűfi* 'Malva neglecta'.
gyűrűsgaz *gyűrűzsgaz* l. gyűrűfű.
hajagmogyoró l. mogyoró.
hajdina *hajdin* 'Fragopyrum esculentum'.
hajigáló-kóró *hajgáló-kóró* 'Dipsacus silvestris'.

- hársfa** 'Tilia ulmifolia'.
hóvirág 'Galanthus nivalis'.
ibolya *ibolya* 'Viola odorata'.
igézett-mályva *igézöt-máva* l. fehér-mályva.
istenfa *istenfá* 'Artemisia austriaca'.
istenke kenyérbéje *istenke könyérbéje* l. gyűrűfű.
izsóp *izsóf* 'Hyssopus officinalis'.
kányabubucs-fa l. fagyócska.
káposzta *káposzta, kapiszta* 'Brassica'.
kásavirág 'Primula vulgaris'.
kakukvirág *kukugvérág* 'Convallaria majalis'.
kaszilva 'Echinochloa crusgalli'.
kender *kendör* 'Cannabis sativa'.
keskeny-útifű *kesköny-utifű* 'Plantago lanceolata'.
kígyóhagyma *kígyóhajma* 'Orchis purpureus'.
kisasszony-mogyoró l. mogyoró.
kocsányos-eserfa *kocsántos-cserfa* 'Quercus robur'.
kolompér 'Solanum tuberosum'.
komló 'Humulus lupulus'.
konkoly *konkó* 'Agrostemma githago'.
kökény *kökönye, köké* 'Prunus spinosa'.
kőrísfa 'Fraxinus excelsior'.
kőrözsa *kürözsa* 'Sempervivum tectorum'.
kukorica 'Zea mays'.
kutyanyelvű-fű *kutyanyevű-fi* 'Plantago major'.
kutyatej 'Euphorbia cyparissias'.
kutyoló-fű *kutyolló-fi* l. földimogyoró.
láncefű 'Taraxacum officinale'.
lapu 'Arctium lappa'.
leánder *lejándör* 'Oleander sp.'.
levendula 'Lavandula vera'.
liljom *liljom* 'Lilium candidum'.
lőmenta *lömēnta* 'Mentha silvestris'.
lucsifa 'Pinus nigra'.
madáreseresznye *madárcserösnye* 'Prunus silvestris'.
madáreper *madárepörgye* 'Fragaria vesca'.
madárkák váluja *madárkákvalujik* l. hajigáló kóró.
madárköles 'Lythospermum officinale'.
majoránna 'Origanum vulgare'.
mák 'Papaver somniferum'.
mályva *máva* l. fehér-mályva.
Mária-haja *Márija-haja* l. bicskegubacs.
meeseki-tea *mecseki-tēja* 'Melittis melissophyllum'.
meggyfa *mötyfa* 'Prunus cerasus'.
méhvirág *mévérág* 'Stachys annua'.
mogyoró *monyaru, monyaró, magyaró* 'Corylus avellana'.
 Fajai: *nagyasszom-, kisasszom-, hajagmonyaró*.
moha 'Bryophita'.
muhar 'Setaria viridis'.
nagyasszonymogyoró l. mogyoró.
nagytölkfű *natytölkfi* l. földitölk.
nefelejts *néfelejcs* 'Myosotus palustris'.
nyárfa 'Populus alba'.
nyírfa *nyirfa* 'Betula pendula'.
nyúlkóró *nyulkóró* 'Cytisus leucotrichus'.
oltó-gaz *ojtó-gaz* l. gyűrűfű.
óravirág l. láncfű.
ökörfarkú-fű *ökörfarku-fi* 'Verbascum nigrum'.
ökörfarkú-teakóró *ökörfarkutējakóró* l. ökörfarkú-fű.

- ördögtüske** *ördöktüsök* l. bozorkánytüske.
- papics** 'Papaver rhoeas'.
- paprika** 'Capsicum annuum'.
- paprika-gaz** l. bolhagaz.
- paradiesom** *paradicsony* 'Solanum lycopersicum'.
- párhagyma** *párhajma* 'Allium scarodoprasum'.
- pásztérnác** *pásztérnác* 'Pastinaca officinalis'.
- paties** l. papics.
- pattogzó-fű**, 1. 'Silene vulgaris', 2. 'Helleborus dumetorum'.
- perje** *pörgye* 'Poa'.
- petrezselyem** *petrezirom* 'Petroselinum hortense'.
- pipacs** *pippancs* l. papics.
- piros-vessző** *pirozs-vessző* l. büdös-somfa.
- pirosító-gyökér** *pirosétó-gyökér* 'Tamus communis'.
- poca** 'Datura stramonium'.
- pocagaz** l. poca.
- porcogós-fű** 'Polygonum aviculare'.
- pöszéree** *pöszörce* 'Marrubium vulgare'.
- püesök-koma** 'Colchicum autumnale tavaszi formájában'.¹
- pünkösti-rózsa** *pünközsdi-rózsa* l. bazsarózsa.
- ragadánés** l. bojtortján.
- répa** 'Beta vulgaris'.
- réti-sóska** 'Rumex acetosa'.
- rezeda** *részda* 'Reseda odorata'.
- rozmaryng** 'Rosmarinus officinalis'.
- sárgarépa** 'Daucus carota'.
- sárkerékes-fű** *sárkerékös-fű* 'Lotus corniculatus'.
- sárkerék-fű** l. sárkerékes-fű.
- semfüsemfa** *sömfisömfa* 'Lycium barbarum'.
- sorhagyma** *sorhajma* 'Allium ursinum'.
- süllő** *sillő* 'Juniperus communis'.
- szamóca** l. madáreper.
- szaporagaz** 'Verbena officinalis'.
- szarkaláb** 'Delphinium consolida'.
- szeder** *szödörnye* 'Rubus caesius'. Fajai: *fás-szödörnye* és *földi-szödörnye*.
- szégyenvirág** *szégyömvérág* 'Daucus carota'.
- széles-útifű** *szélös-utifű* l. kutyanyelvű-fű.
- szomorú-fűz** *szomorú-fűz* 'Salix babilonica'.
- szembeigéző-mályva** *szömbeigéző-máva* l. fehér-mályva.
- szeméremvirág** *szömérmvérág* l. szégyenvirág.
- szentgyörgy-virág** *szennygörvérág* l. kakukvirág.
- szentjános-kenyérfa** *szejjánoskenyérfa* l. édeske.
- szépasszony-szöllője** *szépasszósöllője*, *szépasszó-szölleje* l. ebszöllő.
- szertüske** *szertüsök* 'Xanthium spinosum'.
- szilfa** 'Ulmus glabre'.
- szilvafa** *szivafa* 'Prunus domestica'.
- szizfa** *sziszfa* l. fűzfa.
- szittyó** 'Juncus glaucus'.
- szulyák** *szuják*, 1. 'Calystegia sepium', 2. 'Convolvulus arvensis'.
- tarlóvirág** *tárovérág* l. méhvirág.
- tányérvirág** 'Helianthus annuus'.
- táskagaz** 'Capsella bursa pastoris'.

¹ Azt tartja róla a nép, hogy előbb hoz magot, mint virágot. Ugyanis tavasszal az előző évi termést hozott alakja látható a fűben. Ilyenkor hívják *pücsökko-mának* vagy *zörgő-gaznak*.

tejesgaz *tejezsgaz*, 1. 'Sonchus arvensis', 2. Sonchus oleraceus', 3. 'Taraxacum officinale'.

tejeske l. tejesgaz.

torma 'Amaracia lapatifolia'.

tök 'Cucurbita pepo'.

tölgyfa *tölfa, tőfa* 'Quercus lanuginosa'.

tyúkhúr *tikhur* 'Stellaria media'.

ugorka *uborka, buborka* 'Cucumis sativus'.

ugorka-baszó *uborka-baszó* l. bárányfarkú-fű.

adalma *vadóma* 'Malus silvestris'.

vadeseresznye *vaccserösnye* l. madárcseresznye.

vadfenyér *vafenyér* 'Trifolium ochroleucum'.

vadgesztenye *vadgeszlőnye* 'Aesculus hippocastanum'.

vadkörte *vatkörte* 'Pirus communis'.

vadpüskösti *vatpüsközsi* l. boszorkány-gaz.

vadsaláta *vatsaláta* 'Valeriana olitoria'.

vadszöllő *vatszöllő* 'Parterocissus tricuspidata'.

vadtátogató *vattátogató* 'Linaria vulgaris'.

vasfű l. szaporagaz.

vetélő-völgy *vetéllő-vögy* l. boszorkánytüske.

vetővirág 'Colchicum autumnale'.

vöröshagyma *vöröshajma* 'Allium cepa'.

zab 'Avena sativa'.

zörgő-gaz l. pücsök-koma.

zsálya *zsája* 'Salvia officinalis'.

Kolozsvár.

Nagy Rózsa.